

**ORTA ASYA’NIN İRANİ HALKI TACİKLER
VE
BAĞIMSIZLIĞININ 20. YILINDA TACİKİSTAN
(I)**

Süer EKER

Özet: Orta Asya’nın ortasında yer alan Tacikistan Orta Asya’nın yegâne İrani dilli ülkesidir. Eski Perslerin, Soğdların ve Samanilerin doğal mirasçıları ve yerleşik uygarlık temsilcileri olarak kabul edilen Tacikler, yüzyıllar boyunca İslam çatısı altında komşu Türk halklarıyla birlikte geleneksel yaşamlarını sürdürmüşlerdir. 19. yüzyılda ‘Türkistan’ın Rus egemenliğine girmesi ile başlayan yeni süreç Ekim Devrimi’yle sosyalist toplumun inşasına odaklanmıştır. Bu süreçte, Tacik kimliği, diğer kimlikler gibi, Sovyet ulus inşa toplum mühendisliğince bugüne esas olacak biçimde inşa edilmiştir.

İki makaleden oluşan çalışmanın bu ilk makalesinde, Samanilerin yıkılmasından tam 992 yıl sonra kurulan ilk bağımsız İrani devletin coğrafyası, etno-linguistik yapısı, mevcut rejimin dayandığı değerler dizisi ana çizgileri ile temel kaynaklar ve alanda yapılan gözlemler ışığında değerlendirilmekte, bu yolla hakkında çok az şey bilinen Tacikistan’ın Türk okuyucular tarafından tanınması ve yaklaşık 1500 yıldır süren Türk-İran ortak kültürel yaşamının bu bölgedeki görünümünün anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tacik, Tacikistan, İran dilleri, Farsça, Orta Asya, etnik kimlik, ulus inşası.

**Tajiks: Iranian People of the Central Asia and Tajikistan in the
20th Anniversary of its Independence**

Abstract: Situated at the heart of Central Asia, Tajikistan is the only country with a Persian-language. Tajiks, who are thought to be the natural heirs of Old Persians, Sogdians and Samanids and representative of sedentary civilizations have carried out their traditional lifestyles for centuries under the roof of Islam along with neighboring Turkic peoples. In the 19th century, with the occupation of ‘Turkestan’ by Russians, a new process, which focused on the goal of creating a socialist society after the October Revolution, started. During this period, ‘Tajik’ identity, like the other national identities, was created by the Soviet social engineering of nation-building.

In the first article of this study, that consists of two articles, the geography and the ethno-linguistic structure of the first independent Iranian state established 992 years after the collapse of the Samanid Dynasty and paradigms which the present regime is built upon are evaluated in the light of the information contained in the fundamental sources and observations in the field. In this way it is aimed that the Turkish readers will be better informed about Tajikistan and understand the aspects of 1500 years lasting Turco-Iranian symbiosis in the region under scrutiny.

Key words: Tajik, Tajikistan, Iranian languages, Persian, Farsi, Central Asia, ethnic identity, nation building.

Modern Tacikistan: İdari-Bölgesel Coğrafya*

Samani Devleti'nin yıkılmasından tam 992 yıl sonra bugünkü coğrafyada kurulan ilk İrani devlet olan Tacikistan, Batı dünyasında 'stan ülkeleri' olarak nitelenen Orta Asya'daki beş ülkeden biridir.¹ Bünyesinde *Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi*'ni (Tac. *Viloyati Muhtori Kuhistoni Badahşan*) barındıran çok etnili Tacikistan, üniter bir devlettir.

Tacikistan

Kaynak: www.universalnewswires.com

Orta Asya'nın kalbinde, 39°00' kuzey enlemi, 71°00' doğu boylamı arasında bir kara devleti olan Tacikistan Cumhuriyeti (Tac. *Cumhurii Tocikiston*²), dörtte üçü kırsal kesimde yaşayan 7 milyon 616 bin nüfusu ve 143,100 kilometrekare yüzölçümü ile Orta Asya'nın en küçük ülkesidir.³

Tacikistan'ın doğu-batı hattında en uzak mesafe 700 km, kuzey-güney hattında ise 350 km'dir.

* Metnin redaksiyonuna katkıları için Ar. Gör. Bilge Gökter'e çok teşekkür ederim. Türk ulusuyla çok derin maddi, manevi ve kültürel bağları bulunan dost ve kardeş Tacikistan halkına ve Tacikistan'da bulunduğumuz sürece yardımlarını esirgemeyen Tacikistanlı dostlara da şükran borçluyum.

¹ Pek çok ülke ve bölgenin adında yer alan Hint-Avrupa kökenli, Sanskritte *sthāna* biçimiyle yer alan (bk. <http://vedabase.net/s/sthana>) yer adları yapan Farsça kökenli bu ek, Batı dünyasında kurgusal ve satirik adlandırmalarda kullanılır. Gerçek yer adlarından başka, olumsuzlukların simgeleştirildiği kimi hayali ülke adları bu ekle yapılmıştır.

² Arapça ve Farsça sözcüklerde Arap alfabesindeki *elif* harfiyle işaret edilen uzun /ā/ sesi, Tacikçede sistemli olarak /o/ya gelişir. Örneğin, Farsça *Tācīkistān* sözcüğü, Tacikçede *Tocikiston*; Farsça *Sāmānī* 'Samani (devleti)', Tacikçede *Somoni* olur. Bu, Farsça ile Tacikçe (Tacik Farsçası) arasındaki önemli bir sesbilgisel ayrımdır. Arapça, Farsça kökenli sözcüklerde uzun düz, art ünlünün yuvarlaklaşması, Türkçe kökenli sözleri de içine alacak biçimde, Özbekçe tarafından da kopyalanmıştır.

³ Bu çalışmada, ayrıca belirtilmemişse, Devlet Başkanlığı Tacikistan İstatistik Ajansının resmî verileri kullanılmıştır. Tacikistan ile ilgili her türlü istatistiki bilgi için bk. TajStat (2011). *Mintarahoī Cumhurii Tocikiston 2010*. Agentii Omori Nazdi Prezidenti Cumhurii Tocikiston; TajStat (2011). *Tocikiston Dar Rakamho*. Agentii Omori Nazdi Prezidenti Cumhurii Tacikiston.

Batıda ve kuzeyde Özbekistan (910 km), kuzeyde Kırgızistan (630 km), doğuda Çin (430 km), güneyde Afganistan⁴ (1344 km) ile çevrelenen Tacikistan'ın, Kırgızistan sınırları içinde iki (*Kayragaç* ve *Voruh*), Özbekistan sınırları içinde ise bir 'anklav'ı (*Sarvan* veya *Sarvaki Bolo*) bulunmaktadır.⁵

Saatler, yaz saati uygulamasında Türkiye'ye (TSİ) göre (+) 4 saat ileridedir. Tacikistan'ın uluslararası telefon kodu 992, uluslararası ağda Tacikistan alan adı uzantısı 'tj' dir.

Ülke, idari ve bölgesel bakımdan başkent Duşanbe'nin (eski adıyla *Leninobod*) ve bağlı 11 bölgesel birimin yer aldığı *Duşanbe* (28,6 bin km²), kuzeyde *Sugd*⁶ (merkez Fergana Vadisi'nin 'Giriş Kapısı' olarak bilinen *Hucand*, 25,4 bin km²), güneyde *Hatlon* (merkez *Kurgon-Teppa*, 24,8 km²) ve doğuda özerk *Dağlık Badahşan* (merkez *Horug*, 64,2 bin km²) olmak üzere dörde ayrılır. *Dağlık Badahşan Özerk Vilayeti/Bölgesi* yüzölçümü bakımından ülkenin yaklaşık % 45'ini oluşturmakla birlikte, toplam nüfus ve nüfus yoğunluğu bakımından son sırada yer alır. Ülkede toplam 19 kent, 49 ilçe bulunmaktadır.⁷ En büyük kentler *Duşanbe* (562 bin), *Hucand* (149 bin), *Kulob* (78 bin), *Kurgon-Teppa* (60 bin), *İstarafşan* (51 bin), *Tursunzode* (47,2 bin) ve *Pancakent*'tir (36,5 bin).⁸ 1 Ocak 2010 itibarıyla 220,6 bin nüfusa sahip Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi'nin en kalabalık kenti ise *Horug*'dur (29,3 bin).

Afganistan'a ve Çin'e komşu olmasının yarattığı jeostratejik önem Tacikistan'ı, Orta Asya'nın kilit ülkelerinden biri hâline getirmiştir.

Fiziki Coğrafya⁹

Marko Polo tarafından bugünkü komşu Pakistan ve Çin ile birlikte 'Dünyanın Çatısı' (Rashid, 2001, s. 7) olarak nitelenen Tacikistan'ın % 93'ü dağlıktır. Dağ silsileleri, doğuda kayalık Pamir dağlarından batıda Pamir-Alay dağ sisteminin

⁴ Özellikle Afganistan sınırının uzunluğu ile ilgili birbirinden farklı rakamlara rastlanabilir.

⁵ *Anklav* (İng. *enclave*), siyasi-coğrafi terim olarak bir ülkenin komşu veya komşu olmayan bir ülkede ait olduğu ülkeyle sınırları bulunmayan, ada şeklindeki topraklardır. Bu topraklar siyasi olarak bağlı bulunduğu ülkelerin eksklavidir (İng. *exclave*). Anklavların ve eksklavların türleri vardır.

⁶ Soğd bölgesi coğrafi bakımdan ulaşımaya uygun konumu, iç savaştan asgari derecede etkilenmesi vb. nedenlerle bugün de Tacikistan'daki üretim ve yatırım faaliyetlerinde en önemli rolü oynamaktadır.

⁷ Tacikçe siyasi-idari terminolojide *viloyet* (vilayet), *şahr* (şehir), *nohiye* (nahiye) ve *qışloq* (köy) terimleri kullanılmaktadır. Rusça kullanımında; *viloyet* adı verilen idari bölgeler *oblast*, şehirler *gorod*, nahiyeler *rayon* terimleri ile ifade edilmektedir.

⁸ İng. *Panjakent*, *Panjikent*, *Panjekent*, *Penjikent*; Tac. *Pancakent*; Rus. *Pencikent*.

⁹ Tacikistan coğrafyası ile ilgili genel bilgi için bk. Kort, 2004.

bir parçası olan *Fann* dağlarına değin uzanır. Doğu ve kuzeydoğudaki dağlar, kuzeybatıda ve kısmen güneybatıda, yerlerini *Hisor*, *Vahş* vd. düzlüklere bırakır.

Haziran/Temmuz 2011, Tacikistan, Sugd Yolu

Dünyanın Çatısı: Ülkenin denizden yüksekliği 3000 m ile 7,495 m arasında değişmektedir. Dağlık arazinin ortalama yüksekliği 3000 m'nin üstündedir. En yüksek noktalar 7,495 m ile *İsmoil-i Somoni Zirvesi* (Tac. *Kullei İsmoili Somoni*. Sovyet döneminde *Stalin Zirvesi*, ardından *Komünizm Zirvesi*)¹⁰; 7,134 m ile *Ebu Ali İbni Sino Zirvesi*'dir (SSCB döneminde *Lenin Zirvesi*).¹¹ Pamir bölgesinde, Çin sınırı yakınlarındaki krater gölü *Karakul*'un (Tü. *Karagöl*) dahi yüksekliği 4,000 metreden

fazladır. *Karakul* Orta Asya'nın en yüksek irtifadaki gölüdür.

Tacikistan'ın merkezi ve kuzeyindeki *Alay*, *Hisor*, *Zarafşon* ve *Pamir* sıra dağları ile *Amu Derya*, *Sir Derya* ve *Zarafşon* nehirleri yalnız Tacikistan coğrafyasına değil, Orta Asya coğrafyasına da damgasını vurur.

¹⁰ *Zirveler ve Politik Toponomi:* Bu zirvenin adlandırılış tarihi bir bakıma SSCB'deki siyasal gelişmelerin dönüm noktalarını ifade etmektedir. 1933 yılına kadar *Garmo* olan zirvenin adı, bu tarihte *Stalin Zirvesi*'ne dönüştürülmüş, 1962'de ise N. Kruşçev tarafından *Komünizm Zirvesi* olarak tekrar değiştirilmiştir. Tacikistan'ın bağımsızlığını kazanmasından yedi yıl sonra, 1999'da zirveye Samani Devleti'nin kuruluşunun 1000. yıl dönümü vesilesi ile bu devletin kurucusu İsmail-i Samani'nin adı verilmiştir.

Tacikistan'ın içinde bulunduğu politik sosyolojiyi, yükseklikleri diğer zirve adları da yansıtmaktadır. Bir yanda sosyalist geçmişin izlerini taşıyan *K. Marks, Engels, Sovyet Subayları zirveleri*, Rusya'nın güçlü etkisinin ifadesi *Moskova Zirvesi*, Rus coğrafyacı Nikolay L. Korjenezski'nin adından alan *Korjenezskaya Zirvesi*, bunların yanında Tacik tarihini simgeleyen *Somoni* ve *Ebuali İbni Sina* zirveleri, diğer yanda Sovyetler Birliği'nden kazanılan bağımsızlığa izafeten *İstiklol Zirvesi*.

¹¹ Bu zirve, literatürde *Lenin Zirvesi* olarak bilinmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra Kırgızistan ve Tacikistan arasında yer alan zirvenin yeni adı Kırgızlarda ve Taciklerde farklıdır. Bu farklılıklar ve değişiklikler toponomik terimlerin siyasallaştırılması ile ilgili ilgi çekici örneklerdir.

Haziran/Temmuz 2011,
Tacikistan Zarafşon Vadisi Levhası

Adını aynı adlı nehirден alan, uygarlıklara beşiklik eden, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Sugd bölgesinden Özbekistan'a doğru uzanan yaklaşık on milyon nüfuslu tarıma elverişli *Zarafşon Vadisi*, nüfus bakımından Orta Asya'nın en yoğun coğrafyalarından biridir.¹²

Kültürleri ve halkları ayıran ya da birleştiren, İpek Yolu güzergâhındaki bu coğrafi oluşumlar, yüzyıllardır Türk, İran,

Hint, Çin vd. kültürler arasında geçit ve temas noktalarıdır.

Stratejik Su Kaynakları: Ülkedeki sayısız sıradağ, toplam uzunluğu 28,500 km²'yi bulan, uzunluğu 10 km'den fazla 947 nehir¹³ ve toplam yüzölçümü 705 km², ortalama yükseklikleri 3,500 m olan 1,300 gölün yanı sıra, kuzeydoğudaki toplam yüzölçümü 8,476 km² yaklaşık 8,000 buzul, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ikinci, Orta Asya'nın en önemli su rezervleridir.¹⁴ Yalnızca Tacikistan nehirlerinin suyu dahi Orta Asya su kaynaklarının % 60'ını oluşturur. Su rezervleri, stratejik bakımdan uluslararası alanda uzun vadede, Tacikistan'ın, Çin ve Afganistan ile komşu olması kadar önemlidir.¹⁵

İklim: İklim kuru ve karasal olmakla birlikte, coğrafyaya göre büyük değişiklikler gösterir. Hatlon (Kulob) bölgesindeki çöl ikliminin yanı sıra Doğu Pamirlerde kışın -61 santigrat dereceye kadar düşebilen sert bir iklim görülür. Yağışlar aralık-mart arasında yoğunlaşır, yılın en az üç yüz günü güneşlidir.

Yer Altı Zenginlikleri: Tacikistan maden çeşitliliği ve kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Orta Asya'nın en büyük kömür rezervleri Tacikistan'da bulunmaktadır; aralarında altın, antimon, gümüş, bizmut, cıva, kurşun, tungsten çinko ve uranyumun da yer aldığı dört yüz çeşit mineral ve bir miktar doğal gaz diğer yer altı zenginlikleridir.

¹² Orta Asya'nın bugünkü siyasi coğrafyası, tıpkı *Orta Asya* yer adı (toponim) gibi Sovyet ulus inşa politikalarının hizmetindeki Sovyet haritacılığının bir ürünüdür. Bu üç ülke arasında paylaştırılan, her ülkeye hatırı sayılır etnik azınlıklar bırakan idari taksimatıyla *Zarafşon Vadisi*, Orta Asya'nın aynı zamanda en sorunlu ve istikrarsızlık kaynağı coğrafyalarından biridir.

¹³ *Amu-Derya* (1425 km)-*Pyanc* (921 km), *Zaravşon* (877 km), *Bartang-Murgob-Oksu* (558 km), *Vahş* (524 km), *Kofarnihon* (387 km).

¹⁴ Pamirlerde bulunan *Fedçenko*, dünyadaki en büyük buzul dağıdır.

¹⁵ *Karakul*, *Sarez* ve *Yaşikul* en büyük göllerdir. Göl adlarının birçoğunun Türkçe kökenli olması dikkati çeker.

Hayvan ve Bitki Varlığı: Toprak, hayvan ve bitki varlığı (flora ve fauna) alpin karakterindedir. Tacikistan hayvan varlığı bakımından da zengindir; ülke arazisinde 80 tür memeli, 365 tür kuş, 49 tür sürüngen, 40 tür balık, 10 bin tür böcek; kar leoparı vd. canlı türleri yaşamaktadır. Bugün 4 doğal rezerv (*Tigrovaya bakla, Ramit, Daşti Cum, Zorkul*), 13 koruma alanı ve 2 ulusal park ile Tacikistan arazisinin % 21’i koruma altına alınmıştır.¹⁶

Çevre Kirliliği: Sovyetler Birliği döneminde Özbekistan ile birlikte Tacikistan’a da verilen ham pamuk üretme görevi, paradokssal biçimde, her iki ülkenin de bir yandan en önemli gelir kaynağını oluştururken bir yandan da çevre felaketinin altyapısını hazırlamıştır. Tacikistan, Sovyet döneminde tarım üretimini artırmak üzere uygulanan yanlış sulama, yanlış zirai mücadele ve alüminyum fabrikalarının atıklarını nehirlerle boşaltmaları nedeniyle komşusu Özbekistan gibi çevre kirliliği sorunu ile karşı karşıyadır. Çevre kirliliği iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Deprem ve sel gibi doğal felaketler de Tacikistan’ın yabancıları değildir. İç savaştan kalan mayınlar da Tacikistan’ın önemli sorunlarından biridir.

Beşerî Coğrafya

Karşılaştırmalı Nüfus Artış Hızı:

Sovyet ülke ve ulus inşa sürecinin başlangıcında daha sonra *Tacikistan* olarak adlandırılacak coğrafyanın demografik yapısı 1920’li yıllarda zorunlu iç göçler ve yabancı göçmenlerin bölgeye gelişi ile kısmen değişmiş, 1929-1979 arasında İkinci Dünya Savaşı’nın ‘cezalılı’ halklarının yanı sıra 400 bine yakın Rus, Tacikistan’a yerleşmişti. Tacikler, 1959’da Tacikistan nüfusunun yalnızca % 52’sini oluşturuyordu (Akiner, 2004, ss. 155-156).

Bu oran, aynı dönemde benzer bir sorun yaşayan Kazakistan’daki ‘kritik eşik’ten biraz daha yüksekti. 1926-1959 arasındaki etnik mühendislik, kolektifleştirme faaliyetleri, İkinci Dünya Savaşı vd. gelişmeler sonucunda Tacikistan’daki yerli olmayan nüfus artmıştı. Örneğin % 1’den az olan Rus nüfusu % 13’e yükselirken Taciklerin oranı da % 80’den yaklaşık % 50’lere düşmüştü (Curtis 1996).

1979 Sovyet sayım sonuçlarına göre 3,801,357 nüfusu bulunan Tacikistan’da Taciklerin toplam nüfusu 2,237,048 idi. Taciklerin % 22,8’i Tacikistan dışında

Haziran/ Temmuz 2011, Tacikistan, Duşanbe

¹⁶ Tacikistan Cumhuriyeti Katında Yaşam Çevresini Koruma Komitesinin faaliyetleri ile ilgili olarak bk. <http://www.hifzitabiat.tj>

yaşıyordu. Tacikistan dışındaki Taciklerin 594,627'si Özbekistan'da idi. Özbekler 873,199 nüfusları ile Tacikistan'daki en kalabalık yerli azınlık idi (Gross, 1992, s. 66). Nispi bir demokratik ortamın tesis edildiği 1980'lerde ve bağımsızlık sonrasında, başta Ruslar olmak üzere, yerli olmayan nüfusun tersine göçüyle tıpkı Kazakistan'daki gibi, demografik yapı Tacikler lehine gelişmeye başladı. Sovyet nüfus sayımlarına Tacik nüfusun artışı şu şekilde idi:

1959	1979	1989
1,397,000	2,898,000	4,215,000

Haziran/Temmuz 2011, Tacikistan Duşanbe

Bu tabloya göre, Tacik nüfusu 1959-1989 arasında % 301,7 artmış, yine aynı dönemde SSCB genelindeki nüfus oranı da iki kattan fazla artarak % 0,7'den % 1,5'e yükselmiştir. 1979-1989 arasında SSCB'deki nüfus artış oranları Ruslarda % 5,6; Ukraynalılarda % 4,2 ile tek rakamlarda gerçekleşirken, Müslüman cumhuriyetler içinde on yıllık toplam nüfus artışı, Tacikistan'da % 45 ile zirveye çıkmıştır.

Ülkede 1969-1979'da % 28,9; 1979-1989'da da % 32,2'lik bir nüfus artış hızı gözlenmiştir. 1989'da Tacikistan'ın toplam 5,112,000 olan nüfusu, SSCB içinde % 1,8'lik bir oran oluşturuyordu. 1989'da, titüler halkın nüfusunun, SSCB'nin genel nüfusuna oranı ise % 1,5 idi. Titüler halkın Tacikistan'ın genel nüfusuna oranı % 62 iken, Rus nüfusun oranı % 8'e yakındı (bk. Tishkov, 1997, ss. 40-41).

Bugün, Tacikistan nüfusunun % 65'ten fazlası Tacik'tir. CIA Factbook'un rakamlarına göre 2000 yılı tahmini rakamları itibarıyla nüfusun % 79,9'u Tacik, % 15,3'ü Özbek, % 1,1'i Rus, % 1,1'i Kırgız, % 2,2'si Türkmen, Tatar, Kırgız Kore vd. etnik topluluklardır.¹⁷ Tacikistan'ın Vaşington Büyükelçiliğinin web sitesindeki verilere göre, etnik grupların nüfus içindeki yüzdeleri şu şekildedir;¹⁸ Tacikler % 68,8; Özbekler % 24,9; Ruslar % 3; diğerleri % 3,3. Rakamlar son derece tartışmalıdır. Resmî ya da gayriresmî yazılı kaynaklardaki rakamlar kimi zaman birbirini tutmamaktadır.¹⁹

¹⁷ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html>

¹⁸ <http://tdc.tj>

¹⁹SSCB'de 1989 yılındaki son nüfus sayımına göre 5,092,603 olan Tacikistan nüfusunun 3,17 milyonu yani % 62,3 Tacik idi. Özbekistan'da yaşayan Tacik sayısı ise 933 bin olarak kaydedilmişti. Sovyet Birliği topraklarındaki Taciklerin yaklaşık dörtte üçü Tacikistan sınırları içinde bulunuyordu. Tacikistan'daki azınlıkların sayısı

Nüfusun Özellikleri: Gelişmekte olan diğer ülkelerdeki gibi, Tacikistan'ın nüfusu çok genç, eğitimin niteliği sorgulanmakla birlikte, okuma yazma oranı yüzde yüze yakındır. Bu oran, Tacikistan'ı, halkının çoğunluğu Müslüman ülkeler arasında ilk sıralara yerleştirmektedir.

Bugünkü Tacikistan'da 14 yaşından küçüklerin oranı nüfusun yarısından, erkek nüfusunun sayısı (% 50,4) kadın sayısından 23 bin fazladır (% 49,6). Nüfus artış hızı yıllık 150 bin civarındadır, oran olarak her 1000 kişi için 2010 yılı itibarıyla 20,5'tir. Yine 2009 itibarıyla çalışma çağı altındaki (0-14) nüfus 2 milyon 635 bin; çalışma çağındaki nüfus 4 milyon 509 bin, çalışma çağı üstündeki nüfus ise 384 bindir. Rakamlardan anlaşıldığı gibi nüfus çok gençtir. Ortalama yaşam süresi 2009 yılı itibarıyla kadınlarda 75,3; erkeklerde 70,5'tir.

1989 nüfus sayımı sonuçlarına göre 36,7 olan kilometrekareye düşen insan sayısı (Tishkov, 1997, s. 75) yirmi bir yılda 12,9 artmıştır. 2010 yılı itibarıyla nüfusun % 26,5'i kentlerde, 73,5'i kırsal kesimde yaşamaktadır. Kilometrekareye düşen insan sayısı 49,6'dır. Nüfus Dağlık, Badahşan Bölgesi'nin dışında, nispeten homojen biçimde dağılmıştır.

Tacikler: Orta Asya'nın Yerlileri²⁰

Soğdlardan Taciklere: Bugünkü Özbekistan'ın doğusuyla Tacikistan toprakları Doğu Türkistan'ın batısı, Antik Soğd (İng. Sogdiana) halkının ve mirasçılarının en az iki bin yıldır ana yurdudur, yani Tacik ana yurdu Pamir Dağları'ndan Amu Derya'ya değin uzanan geniş bir alandır. Türk tarihinde *Soğd*, *Soğdak* olarak tanınan coğrafya ve bu coğrafyanın tüccar ve diplomat sakinleri Soğdlar, doğudan batıya, batıdan doğuya din, ticaret ve diplomasi aracılığıyla yüzyıllar boyunca çok farklı kültürleri harmanlamışlardı. Pers İmparatorluğu ile Birinci Türk Kağanlığı'nın, MS 565'te Heftalit İmparatorluğu'nu müşterek bir operasyonla ortadan kaldırmalarının ardından yapılan paylaşımında Soğd, Türk tarafının savaş ganimetiydi. Literatürde *Türk-İran ortak kültürel yaşamı* olarak bilinen sürecin başlangıcı, bu paylaşımdır. Batıya süren göç dalgalarının en önemlilerinden biri,

*Tacik Konukseverliği
Pancakent
Haziran/Temmuz 2011*

ve genel nüfusa oranı şu şekildeydi: Özbekler 1,197,841 (% 23,5), Ruslar 388,481 (% 7,6), Volga Tatarları 72,228 (% 1,4), Kırgızlar 63, 832 (% 1,3). Ukraynalılar, Almanlar, Türkmenler, Koreliler ve Buhara Yahudileri, Beyaz Ruslar, Kırım Tatarları ve Ermeniler de nüfusun geri kalan % 3,9'unu teşkil ediyordu (Curtis, 1996).

²⁰Tacikistan'ın siyasi ve etnik bakımdan inşası ile ilgili süreçlerin analizi için bk. Berge, 2007.

Türklerin Sir Derya ve Amu Derya önlerine gelmeleri, Pers İmparatorluğu'nun sınırlarına dayanmaları oldu. Dillere, dinlere, kültürel farklılıklara aşına Soğdlar, İslam öncesi ve İslam sonrası dönemlerde Türklere siyasi, dinî, ticari, kültürel vd. danışmanlık yaptılar. Süreç içinde Soğdlar Türkler arasında eridi.

Tacik Etoniminin Etimolojisine Dair: Tacik sözcüğünün ilk kez Türkçe kaynaklarda, Orhon Yazıtları'nda görülmesi bir rastlantı değildir. *Tacik* sözcüğünün kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte, bir Arap kabilesi olan *Tayy*'den türediği, Orta Persçe dönemde *Taçik* şekliyle 'Arap' anlamında kullanıldığı, daha sonra İslami dönemde *Tazik* ve *Tazi* biçimlerine geliştiğine ilişkin görüşler vardır. *Tacik*'i, *Divanü Lugâti't-Türk*'te 'İranlı, Fars' anlamındaki Türkçe *Tat* ile ilişkilendiren etimolojiler de bulunmaktadır (bk. Eker, 2009, ss. 165-166).²¹

Tacik'in, Farsça *tâc* sözcüğünden türediği, dilbilimsel bakımdan yanlış bir etimoloji olmakla birlikte, bu yanlış etimoloji²², modern Tacik kimliğinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Nitekim Tacikistan'daki ulus inşası süreçlerinde bu yanlış etimolojiden yararlanıldığı, taç figürünün sıklıkla kullanıldığı görülüyor.

Tacik, bir etnik adlandırma olarak bugünkü anlamına ve şekline benzer *Tejik* sürümüyle ilk kez 11. yüzyılda, *Kutadgu Bilig*'de ve *Divanü Lugâti't-Türk*'te görülür. Kuşkusuz bu kaynaklardaki *Tacik* öncelikle Orta Asya'da yaşayan Müslüman İran dilli halkları ifade ediyordu. Türk kaynaklarındaki *Tacik* etnonimi, 'yabancı, Türk olmayan, Budist Uygur; Çinli' karşılığındaki *Tat*'ın aksine, yalnızca İran-Fars dilli Müslüman halklara işaret eder.

Oğuzların batıya doğru göçüyle bugünkü İran'daki Farsça konuşan akraba topluluklar da aynı adla adlandırılmaya başlamıştır. *Tacik*, *Fars*, *Sart*²³ adlandırmaları Mevlana, Sadi, Ali Şir Nevai gibi düşünür ve sanatçılar tarafından Farsça konuşan bütün toplulukları ifade etmek üzere kullanılmıştır. *Türk ü Tacik*, *Türk ü Tat*, *Türk ü Fars* ibarelerinde *Tacik*, *Tat*, *Fars* etnonimleri 'Türk olmayan, İranlı, Fars' karşılığında bir bakıma *Türk* ile karşıt anlamlı ikilemedir. *Türk o Tacik* 'Türk ve Tacik' ikilemesi Tacikçede 'herkes, tümü' karşılığındadır.

²¹ İranlı sözlükbilimci Mo'in'e göre *Tacik*, Türkçe kökenli 'yabancı' karşılığındaki *Tat* ile küçültme eki *-çik*'ten türemiştir (1331, s. 994).

²² 'Halk etimolojisi, yanlış etimolojidir' (< İng. *Folk etymology is false etymology*).

²³ Sanskrit kökenli *sart* (ticaret kervanı) sözcüğü, Eski Türkçe döneminde Soğdlar gibi Orta Asya'nın uluslararası ticaret yapan İranlı toplulukları ifade eden bir etnik terim olarak kullanılmaya başlamıştır. Sonraki dönemlerde *Sart*'ın hangi etnik grubu ifade ettiği ayrı bir yazı konusu olacak kadar karmaşıktır.

Arap olmayan toplulukların, özellikle yeni Farsça ve Türkçe konuşan toplulukların İslam çatısı altında toplanmaları, Arapçanın bilim, Farsçanın edebiyat dili hâline gelmesiyle, bilim adamlarının baba adları ve doğum yerleri yani ‘vatan’ları, neredeyse biricik kimlik bilgisi olmuş, etnik ayrılıklar silikleşmiştir. Doğal olarak bilim, sanat ve edebiyatta Fars-Tacik ayrımı bir yana, Türk-Arap-Fars-Tacik ayrımları dahi ortadan kaybolmuş, kültür tarihi bir bakıma ortaklaşma sürecine girmiştir. Bu nedenle, bilim ve düşün insanları, örneğin İbn-i Sina, Ulusçuluklar çağında, aynı anda ‘üç dil’in konuşurları tarafından da Arap, Fars, Tacik veya Türk olarak kabul edilebilmektedir.

‘*Sart, Farsigu Farsiwan*’ Etnonimleri: Sovyet dönemine değin zaman zaman *Sart* sözcüğü gibi, pejoratif çağrışımları olan *Tacik*’in yanında, *Farsigu* ‘Farsça konuşan’, *Farsiwan* ay., *Farsi* vb. adlar da kullanılmıştır. *Tacik*’in modern anlamda, belirli bir siyasi coğrafyada yaşayan ve genel Farsçanın bir değişkesini konuşan halkı ifade etmesinin başlangıcı, Sovyet dönemidir.

Tacikler ve Farslar (İranlılar): Gerçekte Tacikler, İran platosundaki Farsların doğrudan bir uzantısı değildir. Her iki topluluk da İran dilli olmalarına; dilde, kültürde ve dinde ortak değerleri paylaşmalarına karşın Taciklerle İranlıların etnik ve dilbilimsel kökenleri farklıdır. Farslar, Eski Pers ve Sasani imparatorluklarının; Tacikler ise Baktir, Soğd ve Part gibi Doğu siyasi coğrafyalarındaki İran topluluklarının modern temsilcileridir. Bu nedenle, bir kuzeydoğu İrani halk olan modern Taciklerin, dilbilim ve kültür tarihi bakımından güneybatı İrani dilli Farslardan, tıpkı Pamir Tacikleri gibi, farklı bir gelişme göstermeleri beklenirdi. Nitekim Pamirlerde konuşulan *Bartangi*, *İşkaşimi*, *Munci*, *Roşeni*, *Şugni*, *Wahi*, *Yazgulami* vd. yerli Pamir dilleri, Tacik Farsçasıyla aynı gelişim süreçlerini paylaşmaz.

Pamiriler
<http://anthrocivitas.net>

Modern Tacikçenin Farsçaya yakın bir değişke olmasını, dilbilimciler Pers ve Sasani imparatorluklarının bölgeyi kısmen ellerinde bulundurmaları ile açıklamaktadır. Bu süreçte, ana dilin terk edilmesi ve baskın siyasal gücün dilinin, yani Farsçanın benimsenmesiyle sonuçlanan dilbilimsel bir uyarlamanın söz konusu olduğu, bu uyarlamada kısmen Zerdüştlerin ve daha sonra Araplar tarafından sürülen diğer Fars dilli unsurların bugünkü Tacikistan’a göçlerinin de rolünün bulunduğu ileri sürülmektedir.

Pamiriler: *Pamirî*, *Badahşanî* veya *Dağ Tacikleri* olarak adlandırılan yedi küçük etnik gruptan oluşan yerli toplulukların ana yurdu, ülkenin doğusundaki

Dağlık Badahşan bölgesidir. Adlarını Pamir dağlarından alan Pamiriler, Tacik çatısı altında toplanmakla birlikte, asıl Tacik kitleden inanç, dil ve kültür bakımından kısmen farklıdır. Pamiriler, Tacikistan'ın yanı sıra Afganistan, Pakistan ve kısmen Çin'de azınlık olarak 'Dünyanın Çatısı'nın rakımı en yüksek bölgelerinde yaşamaktadırlar. Pamiriler kendilerini öncelikle *İşkaşimi*, *Ruşani*, *Şugni*, *Wahi*, *Yazgulami* vb. yaşadıkları vadilerin adıyla, ardından *Pamiri* ve son olarak *Tacik* şeklinde adlandırmaktadırlar.

Yagnobiler: Tacikistan'ın kuzeybatısında, Sugd vilayetinde adını aynı adlı nehirde alan, yine Tacik çatısı altında toplanmakla birlikte, ölçünlü Tacikçeden oldukça farklı bir dil konuşan *Yagnobi* topluluğu bulunmaktadır. Dilleri yok olma tehlikesine maruz Yagnobilerin, eski Soğdların temsilcileri olduğu ileri sürülmektedir.

Diğer Halklar: Taciklerden sonra nüfusça ikinci büyük yerli topluluk Özbeklerdir. Sayıları az da olsa, diğer Türk dilli Kırgız, Türkmen, Kazak, Uygur azınlıklar vardır.

Yabancı Bir Ülkede Yabancı Kalanlar: 18. yüzyıldan itibaren ülkeye göç eden Rusların yanı sıra Tacikistan'a sürülen veya yerleştirilen Kırım Tatarları, Ukraynalılar, Beyaz Ruslar, Gürcüler, Osetler, Ermeniler, Koreliler vd. yerli olmayan nüfusu teşkil ediyordu.

Ruslar: Yaşanan iç savaş, ekonomik sorunlar vd. nedenlerle 1989 nüfus sayım sonuçlarına göre Tacikistan'da genel nüfusa oranı 7,6 olan ve % 93,8'i kentlerde (194,691'i başkent Duşanbe'de) yaşayan 388 bin Rus nüfusun çok azaldığı, kalanların büyük bir bölümünün de ülkeyi terk etme eğiliminde olduğu ifade edilmektedir. Ruslar daha çok başkent Duşanbe ve çevresi ile Sugd vilayetinde bulunuyordu. Dağlık Badahşan, Rus nüfusun en az olduğu bölgeydi.

Ruslar bekleneceği gibi, ülkede genellikle ticaret ve hizmet sektörlerinde, sanayide kalifiye teknik elemanlar, idari personel, kültür işçisi ve profesyonel aydınlar olarak çalışıyorlardı. Kazakistan dışında tarım, Rusların uğraşı alanları içinde yer almıyordu. Başta Komünist Parti olmak üzere, kamudaki kadroların önemli bir bölümünü de aynı şekilde Ruslar oluşturuyordu. Orta Asya cumhuriyetleri içinde, son 150 yıl içinde bölgeye göç eden Rus nüfusun en dramatik biçimde azaldığı ülke Tacikistan'dır. Başkent Duşanbe'deki birkaç bin Rus ile Nurek HES'te çalışanlar ve aileleri dışında bugün Tacikistan'da neredeyse Rus nüfus kalmamıştır. Alanda bulunan sürede de bu durum gözlenmiştir. Pancakent'te görev yapan Tacik kökenli bir Rus dili ve edebiyatı öğretmeni, Rusçanın eskisi gibi öğretilmediğini, Rusça öğrenmeye çalışanların, artık kentte Rusça konuşan 'muhit' bulunmaması nedeniyle yeterince başarılı olamadıklarını ifade etmişti. Bu tersine göçte, Tacikçenin devlet dili ilan edilmesi ve ülkede yaşanan yıkıcı iç savaş kadar, yaşanan sosyoekonomik

sorunlar ile bu sorunların titüler olmayan gruplara, bu arada Ruslara yönelik tepkiyi de gündeme getirmiş olması rol oynamıştır.

Yahudiler: Yerli Yahudi nüfusun da hemen hemen tamamının ülkeden ayrıldığı, 2011 itibarıyla Duşanbe’de yerli Yahudi nüfusun onlu sayılar civarında olduğu kaydedilmektedir.

Tacikistan Dışındaki Tacikler: Tacikistan dışında Özbekistan, Afganistan ve Pakistan’da kalabalık otokton (yerli) Tacik azınlıklar yaşamaktadır. Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan’da da az nüfuslu Tacik azınlıklar vardır.

Özbekistan: Özbekistan’daki Tacik nüfusun sayısı ve genel nüfusa oranı her zaman tartışmalı olagelmıştır. Özbeklere göre Tacik azınlığın oranı % 5; Tacikistan’a göre, en az % 20-30’dur. Özbek makamları ile Taciklerin kaynakları arasında büyük farklar vardır. Tacik kaynakları onyıllardır etnik Taciklerin nüfusa Özbek olarak kaydedildiklerini ileri sürmektedir. Tacik ya da Özbek etnik gruplarına mensup oldukları hâlde ana dili olarak diğer etnik grubun dilini bildirenler de vardır (Gross, 1992, s. 66). Doğal olarak gerçek rakamı saptamak mümkün değildir. Türkolog Menges 1929’da Buhara’da % 80, Semerkand’da % 60 ve Taşkent’te % 30 civarında Tacik yaşadığını ileri sürmüştür (1968, s. 25).

Afganistan: Afganistan nüfusunun yaklaşık % 30’u Farsça konuşan Sünni Müslüman Taciklerdir. Afgan Tacikleri, Peştunlardan sonra ülkedeki en kalabalık ve en etkin etnik gruptur. Kabil, Herat ve Mazar kentlerinin önemli bölümünü Tacikler oluşturur. Tacik nüfusun büyük bir bölümü kuzeydoğudaki dağlar boyunca dağılmıştır. Afganistan Tacikleri, bir ölçüde Tacikistan Tacikleri gibi, kendilerini, Tacik etnik kimliğinden ziyade *Pancşiri*, *Şomali*, *Salangi* vb. bölgelere veya *Kabuli*, *Herati* vb. yaşanan kentlere göre adlandırmaktadırlar. Kırsal kesimlerde yaşayan Tacikler esas olarak tarımla, kentlerde yaşayanlar ise ticaret, bürokrasi ve entelektüel faaliyetlerle uğraşmaktadırlar.

Afganistan Farsçası, yüzyıllardır, Afganistan halkları arasında ortak anlaşma aracı olmuştur. Devlet yönetiminde, yüksek kültürel etkinliklerde ve dış ilişkilerde Farsçanın kullanılması Taciklere, ülkeyi kim yönetirse yönetsin, önemli bir güç odağı olma imkânı sağlamıştır (Barfield, 2010, s. 26). Afganistan Tacikleri dil ve kültür bakımından Tacikistan Taciklerinden kısmen farklıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birbiriyle taban tabana karşıt iki ayrı kültürel, siyasal ve ideolojik ortamda yaşayan iki halk arasındaki bu farklar doğaldır.

Pakistan: Pakistan’da Tacikistan’a nispeten yakın bölgelerde yaşayan ve tarihî süreçte Pakistan’a göç eden toplumsal prestijleri yüksek kalabalık bir Tacik

nüfus vardır. Bunların sayısı ile ilgili açık ve tutarlı bir bilgi bulunmamakla birlikte 1-2 milyon arasında bir rakam telaffuz edilmektedir. Ayrıca Pakistan'ın kuzeyinde yaşayan küçük Wahi azınlığından da söz edilebilir. Ülkede, Afgan mültecileri ve Tacikistan'daki iç savaşta kaçanlar ve öğrenim için bu ülkeye gelen öğrencilerle birlikte önemli bir Tacik diasporası da bulunmaktadır.²⁴

Çin: Çin'in Sinkiang Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan), Taşkurgan Özerk İlçesi'ndeki yazı dilleri bunmayan Sarikoli ve Wahi Tacikleri, Tacikistan Pamirilerinin doğal uzantılarıdır.

Diğer Ülkeler: Kazakistan'da 30 bin, Kırgızistan'da 50 bin, Türkmenistan'da büyük bir bölümü iç savaş sırasında Tacikistan'dan kaçan birkaç bin etnik Tacik, diasporada, özellikle Rusya Federasyonu'nda ve Kazakistan'da, deyim yerindeyse, Tacik ekonomisini ayakta tutan çok sayıda göçmen Tacik işçi yaşamaktadır.

Tacik Dışyapısı (Fenotip): Tacikler, fiziksel görünüm bakımından, her ne kadar geniş bir fenotip (genotip değil) alan sergilese de, Türkiye Türklerine diğer Türk dilli halklardan daha yakındır. Nispeten koyu tenli, siyah saçlı Kafkas-Akdeniz tipolojisindeki Taciklerin yanı sıra Mongoloid Tacikler de dikkat çeker. Ülkenin doğusunda yaşayan açık tenli Pamiri azınlığın dışyapısı diğer Taciklerden farklıdır.

Osmanlı tarihçilerinin, çekik gözlü Oğuzların, ana yurtlarından ayrılıp Taciklerin bulunduğu bölgelere gelmeleri ve onlarla karışmaları ve bu bölgelerin suyundan, havasından da etkilenmeleriyle fiziksel bakımdan Tacikleştirdiğini, Tacik görünümünü aldığını kaydetmeleri ilgi çekicidir.²⁵ Bu bilgiler Türk ve İran dilli halklar arasındaki ilişkinin boyutları ve derinliği hakkında ipuçları sunmaktadır.

²⁴ Birleşmiş Milletler Mülteciler Ajansının kayıtlarına göre, Tacikistan'daki İç Savaş döneminde yüz binlerce Tacik ülkeden kaçmak zorunda kalmış, kaçanların bir bölümü Pakistan ve Afganistan'a sığınmıştı. Afganistan'a sığınan 50 binden fazla Tacik'in bir bölümü, bu ülkenin imkânlarının yeterli olmaması nedeniyle, okul vd. imkânlar sağlamak amacıyla eşlerini ve çocukları Pakistan'a göndermişti. bk. <http://www.unhcr.org/3d99d4654.html> (1 Ekim 2002).

²⁵ "Filcümle ol vaktin ki Oğuz kavmleri kendü vilâyetlerinden Maveraünnehr ve İrân iklimlerine geldiler ve tevâlüd ve teväsülleri bu iklimlerde oldu, bu yirlerün suyu ve havâsı muktezâsınca tedric ile şekilleri Tacik şekline döndü ve çün mutlak Tacik degüllerdi, Tacik kavmleri anlara *Türkmân* didiler." (Yazıcıoğlu, 18) (Demir, 2011, s. 59).

"Her bir boy bir iklime düşe, Tâcîk ve Otrak ile karışalar, boylu boyunu ve süñüğünü unıdalar" (Yazıcıoğlu, 28) (Demir, 2011, s. 65).

Türk Dilli Azınlıklar

Özbekler: Tacikistan'da sayısı ve oranı kesin olarak bilinmemekle birlikte, genel nüfusun en az % 15'ini Özbeklerin teşkil ettiği tahmin edilmektedir. Resmî kaynaklardaki rakamlar % 15'lerden % 25'lere kadar değişmektedir. Yerli Özbek çevrelere göre, bu oran % 20'nin üzerindedir.

Haziran/Temmuz 2011, Tacikistan, Sarazm

Özbekler ülkenin güneyinde Kurgon-Teppa (Rus. Kurgan-Tyube) ve kuzeybatısında Sugd'da, Özbekistan sınırına yakın bölgelerde yani Fergana Vadisi'nin doğusunda yoğunlaşmaktadır. Başkentte de çok sayıda Özbekçe konuşuru bulunmaktadır. Özbekler genellikle *kışlok*'larda, yani köylerde yaşamaktadır. Yazarın alanda bulunduğu dönemde görüşülen kaynaklar, Özbeklerin ticaret yaşamında başarılı oldukları, özellikle gıda sektöründe çok sayıda Özbek kökenlinin istihdam edildiğini ifade etmişlerdir.

Duşanbe, Tursunzode vd. yoğun Özbek nüfusun yaşadığı bölgelerde Özbekçe, Tacikçe ve Rusça öğretim yapılmakta, sayısı ve tirajı az da olsa, Özbekçe dergi ve gazete yayımlanmaktadır. Bağımsız Özbek sivil toplum kuruluşu yoktur. Tacikistan iç savaşında her ne kadar etnikten çok, bölgesel ve ideolojik saikler etkili olsa da, iç savaş sürecinde Özbekler genel olarak hükümet güçlerine sadık kalmakla birlikte, kuzeydeki bazı Taciklerin Özbekistan ile birleşme yönünde niyetleri bulunduğu ileri sürülmüştür. Tacikistan ve Özbekistan'ın bugünkü siyasal sınırları ve etnik kompozisyonları, Sovyet toplum mühendisliğinin ürünüdür.

Özbeklerin eğitim düzeyi ve ekonomik bakımdan Tacik halka oranla daha olumsuz koşullarda bulunduğu, bununla birlikte, Tacik halkla barışık olduğu anlaşılıyor. Sovyet döneminde Semerkand ve Buhara'ya karşılık Tacikistan'a bırakılan Özbek yoğunluklu Sugd bölgesinde zaman zaman kaydedilen kimi etnik kıpırdanmalara karşın, 2011 yılı itibarıyla Özbekistan ile birleşme ya da ayrılıkçı bir kalkışma yönünde açık ve organize bir düşünce birliği ya da hareket bulunmadığı görülüyor. Özbeklerin yaşadığı sorunlar genellikle etnik ayrımcılıktan değil, hantal bürokrasiden kaynaklanmakta, bu nedenle, Özbek'in yaşadığı sorunla Tacik ya da diğer halklar da karşılaşabilmektedir. Her iki ülkenin yani Özbekistan ve Tacikistan'ın, azınlıklarını potansiyel tehdit ögesi olarak değerlendirdiklerine ilişkin açık bir kanıt bulunmamakla birlikte, Tacik çoğunlukla aynı kültürü ve aynı manevi değerleri paylaşmalarına karşılık, Özbeklerin, mevcut pro-Tacikçi politikalarından olumsuz yönde etkilendikleri,

aynı şekilde kamuda ve yasamada nüfus oranlarına paralel nicelikte temsil edilmedikleri kaydedilmektedir.

Tacikistan ve Özbekistan'da yaşayan Özbek ve Tacik azınlıklar iki ülke arasında gerilim yaratma potansiyeline sahiptir.

Yazarın Tacikistan'da bulunduğu dönemde yapılan görüşmelerde, Tacikistanlı Özbeklerin, aydın çevrelerde Türkiye'ye belli bir ölçüde ilgi olmakla birlikte, genel olarak Türkiye'den herhangi bir taleplerinin bulunmadığı gözlenmiştir.

Diğer Türk Azınlıklar: Pamirler bölgesinde az sayıda Kırgız ve özellikle başkentte ticaretle iştigal eden Uygur kolonisi ile Türkmen, Tatar ve Kırgız azınlık mensupları bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Fergana Vadisi'ne sürülen Kırım Tatarlarının önemli bir bölümü, Ahıska Türklerinin akıbetine uğramamak için Tacikistan da dâhil olmak üzere bölgeyi terk etmişlerdir. Bugün ülkede ne kadar Kırım Tatarı ve Kazan Tatarı bulunduğu ilişkin net bir bilgi yoktur.

Uygurlar: Uygur kaynaklarına göre ülkede 6 bin civarında Uygur yaşamaktadır. Tacikistan'ın Çin ile yakın ticari ve ekonomik ilişkileri Uygur diasporası için avantaj olduğu kadar önemli bir risk ve tehdit unsurudur.

Çin'in özellikle ayrılıkçı/bölücü olarak nitelediği Uygur mültecilere yönelik olarak çevresindeki ülkeleri, bu arada Tacikistan'ı örtülü biçimde baskı altına aldığı, bu ülkelerin de zaman zaman Çin'in talebi üzerine ülkelerinde bulunan Uygurları sonu hapis ya da ölümle bitecek bir sürece karşın, suçluların iadesine ilişkin ikili anlaşmalara binaen Çin'e teslim ettikleri bilinmektedir.²⁶ Tacik işadamlarının yoğun ticari faaliyetleri, Çin'in Tacikistan'daki yatırımları ve her şeyden önce, bu süper güç ile komşu olması nedeniyle, Tacikistan makamlarının 'Sinkiang' Uygur Özerk Bölgesindeki gelişmelere karşı sessiz kaldığı, Uygur mültecilere karşı sınır kontrollerini sıkılaştırdığı, Çin'i rahatsız etmemeye çalıştığı dikkati çekmektedir.²⁷

Kırgızlar: SSCB 1989 nüfus sayımına göre, Tacikistan'da yaşayan Kırgızların nüfusu 64 bindir. Ana Kırgız yerleşim bölgeleri Tacikistan'ın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda, Kırgızistan sınırı civarındadır. Aynı yıl itibarıyla, Kırgız nüfusunun 11 bini kuzeybatıda, Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi'nde, geri kalan nüfus ülkenin orta kesiminin kuzeyinde yaşamaktaydı. Kırgız nüfusunun 1989 nüfus sayımından hareketle, bugün 70 binin üstünde olduğu tahmin edilebilir. Kırgızlar, zor doğa ve iklim koşullarında konargöçer yaşam tarzlarını

²⁶ 2011 yılının ilk günlerinde Çin'e teslim edilmek üzere tutuklandığı öne sürülen Tacik yurttaşları ile evli Uygur kökenli üç Türk yurttaşı ile ilgili haber için bk. <http://www.rfa.org> (24.01.2011).

²⁷ <http://www.uyghurcongress.org/en/wp-content/uploads/GfbV-May-2010.pdf>

sürdürmektedir. İsfara ve Voruh'daki su kaynaklarının paylaşımı konusundaki anlaşmazlıklar ve yasa dışı sınır geçişleri Kırgızistan'ın ilgisini kısmen Tacikistan'daki Kırgızlar üzerine çekmişse de, hâlen Tacikistan'da ne kadar Kırgız yaşadığı hususunda bilgi yoktur. Bilindiği gibi, Pamir bölgesinin Afganistan kısmında kalan Kırgızlar Türkiye'ye getirilmiş ve Van civarındaki Ulupamir adı verilen köye yerleştirilmişti. Ancak şu an itibarıyla Pamirlerin Tacikistan bölümünde yaşayan Kırgızlarla ilgili sağlıklı veri bulunmamaktadır.

Tacikçe: İran Dilleri Ailesinin Üyesi

İran Dilleri Coğrafyası: İran dilleri, çok sayıda sözlü ve yazılı dilden oluşan geniş bir ailedir. Hint-Avrupa dillerinin *Asya/Hint-İran (Satem dilleri)* koluna mensup olan İran dilleri ailesinin yer aldığı coğrafya doğudan batıya, Çin'in batısından Suriye'nin kuzeyine, Anadolu'ya; kuzeyden güneye, Kafkaslardan Umman Denizi'ne değin uzanır. Ailenin en doğusunda Çin'de konuşulan *Çin Tacikçeleri (Sarikoli ve Wahi)*, en batısında Anadolu'daki Kürtçe diyalektler, en güneyinde Umman'ın kuzeyinde, Arap yarımadasının tek İran dili *Kumzarî*, en kuzeyinde ise *Osetçe* yer alır.

İran dilleri alfabe sırasına göre *Afganistan, Azerbaycan, Çin, Gürcistan, Hindistan, Irak, İran, Körfez ülkeleri (Bahreyn, Umman, Yemen, Birleşik Arap Emirlikleri), Osetya, Özbekistan, Pakistan, Rusya Federasyonu, Suriye, Tacikistan ve Türkiye*'de yaklaşık 150 milyon kişinin ana dili veya ikinci dilidir. İran dilleri ailesinin Slav, Türk, Fin-Ugor vd. dil aileleri ile temasları bu halkların dil ve kültür tarihlerinde derin izler bırakmıştır.

İran Dilleri Arasında Karşılıklı Anlaşılabilirlik: İran dilleri arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı *Farsça, Tacikçe* ve *Derî* arasında yüksek; *Farsça-Kürtçe, Farsça-Osetçe*, hatta Tacikistan'ın Dağlık Badahşan Özerk Vilayeti'nde konuşulan *Pamirî-Tacikçe* veya Tacikistan'ın kuzeyinde adını aynı adlı nehirден alan ve Soğdcanın devamı olduğu ileri sürülen Yagnob halkının dili *Yagnobî-Tacikçe* karşılaştırmalarında ise çok düşük, bazen sifıra yakındır. Bu dillerin konuşurları diğer Taciklerle ancak Tacikçe veya Rusça konuşarak iletişim kurmaktadırlar. Yagnobî ve Pamir dilleri, Tacikçe ile akraba olmalarına karşın, karşılıklı anlaşılma oranının çok düşük olması itibarıyla, dilbilimsel bakımdan ayrı dil sayılabilir.

Fars Dilleri Ailesi: İran, Afganistan ve Tacikistan'ın resmî dilleri *Farsça, Derî* ve *Tacikçe*, *Fars dilleri ailesini* oluşturur. Nüfus bakımından İran dilleri içinde çoğunluğu teşkil eden *Farsça* konuşan halklar (Far. فارسی زبانان *Fârsî-zebânân*) dil, din, edebiyat, kültür ve kimlik bakımından diğer İran halklarına oranla birbirlerine daha yakındır. *Farsça*, İran'ın; *Derî*, Afganistan'ın; *Tacikçe*, Tacikistan'ın resmî dilidir. Bu üç Fars dili birbirlerinden ses, biçim, söz varlığı vb. düzeylerde küçük farklılıklarla ayrılır. Zaman zaman *Tacik Farsçası, Afgan Farsçası* veya yalnızca *Farsça* terimleri kullanılmakla birlikte, tarihî Doğu

Farsçasına ait arkaizmleri taşıyan Derî ve Tacikçe, Tahran değişkesinin ölçünlerine tâbi değildir. Ancak bölgesel diyalektler sınırdaş ülkedeki akraba değişkelerine dilbilimsel bakımdan yakınlaşabilir. Örneğin, Kulob bölgesinin değişkesi *v* sesinin *w* olarak telaffuz edilmesi bakımından ölçünlü Tacikçeden çok, Afganistan Farsçasına yakındır. Tacikçe, kısmen Rusça ve Özbek Türkçesi etkisi altındadır.

Fars Dilleri Arasında Karşılıklı Anlaşılabilirlik: Farsça ve Farsçanın, 'kız kardeş'leri Derî ve Tacikçe, Fars dilleri ailesinin yazı dilleridir. Sözlü iletişimde Tacikçe veya Farsça konuşurları arasında asimetrik bir karşılıklı anlaşılabilirlik ilişkisi vardır. Eğitilmiş bir Farsça konuşurunun, ilk dinleyişte Tacikçeyi anlama oranının % 50-60'lar civarında bulunduğu 'ampirik' olarak biliniyor.

İran Dilleri Haritası

<http://indoeuro.bizland.com>

Eğitilmiş Farsça konuşurunun bölgelere göre değişmekle birlikte, Tacikçe sözel değişkeleri anlamakta biraz daha güçlük çekeceği öngörülebilir. Ancak bu dillerin konuşulduğu bir coğrafyada yaşanması durumunda, kısa bir süre zarfında anlama oranı % 90'lara ulaşmaktadır. Tacikçe konuşurunun eğitim düzeyi yükseldikçe, ölçünlü Farsçayı anlama düzeyi de yükselmektedir. Aynı tarihsel ve kültürel kaynaklardan beslenen Tacik, Fars ve Afgan kökenli eğitimli bireylerin tercümanlık olarak anlaşmaları mümkündür. Farsça konuşan devletlerin resmî toplantılarında çevirmen kullanılmadığı ifade edilmektedir.

Tacikçe ve Farsça İki Ayrı Dil mi? Modern Tacikçe grameri, söz varlığı vb. genel dilbilimsel özellikleriyle tipik bir *Farsi* dildir. Bu dili diğer Farsi dillerden ayıran en önemli dilbilimsel farklılıklar bir dizi özgün fonetik özellik, söz varlığındaki Rusça kopyaların fazlalığı, özellikle sözlü dildeki Kıpçak ve Çağatay tipindeki Türkçe söz varlığının ve morfolojisinin etkileri, dağlık coğrafyanın izolasyonu nedeniyle diğer Farsi dillerde bulunmayan arkaik öğelerin varlığıdır. Öte yandan modern ölçünlü Tacikçe, sanılan aksine, başkent Duşanbe değişkesine değil, kuzeybatı değişkelerine dayalıdır. Duşanbe'nin, Rusların kurduğu ve çoğunlukta bulunduğu bir şehir olarak, Tacik dili ve kültürünün gelişmesine katkısı, Rus kültürünün ve Rusçanın gölgesinde kalmıştır.

Farsça-Tacikçe (Tacik Farsçası) ilişkisi, Türkiye Türkçesi-Azerice (Azeri Türkçesi) arasındaki ilişkilere ve bu ilişkilere karşı alınan farklı tutumlara benzemektedir. Genellikle, İran'a mesafeli olanlar; Tacikleri Farslardan ayrı bir

halk olarak kabul edenler, dillerini *Tacikçe* olarak adlandırmakta, ulusçu ve dinî duyarlılığı yüksek çevreler ise farklı sebeplerle *Tacik Farsçası* veya yalnızca *Farsça* terimini kullanmayı tercih etmektedirler. Ancak genel eğilimin *Tacikçe* değil, *Farsça* ya da *Tacik Farsçası* şeklinde olduğu anlaşılıyor.²⁸ Bununla birlikte resmî süreçlerde *Tacik* ve *Tacikçe* vurgusu ön plandadır.

Kiril Alfabeti ve Arap Alfabeti: Farsça ve Tacikçe farklı alfabelerle yazılmaktadır. Tacikistan Tacikleri Kiril alfabetini, Afganistan Tacikleri ise, İranlılar gibi Arap alfabetini kullanmaktadırlar. Alfabe farklılığı kardeş diller arasında önemli bir engeldir. Özel bir çaba söz konusu değilse, Tacik'in Arap harfleri ile yazılmış bir metni, aynı şekilde İranlının Kiril harfleri ile yazılmış bir metni okuma imkânı yoktur. Sanal ortamdaki özel iletişimde Latin harflerinden de yararlanılmaktadır.

Tacikçe ve Azınlıklar: 1989 nüfus sayım sonuçlarına göre, Tacikistan'da nüfusun % 62'sini oluşturan titüler halk, yani Tacikler arasında Rusça bilenlerin oranı % 31, nüfusun % 24'ünü oluşturan Özbekler arasında % 22, nüfusları % 1'in altında bulunan Tatarlar arasında % 88, Kırgızlar arasında ise % 19 idi. Titüler olmayan halklardan Özbeklerin yalnızca % 17'si, Rusların % 4'ü, Tatarların % 3'ü, Kırgızların ise % 13'ü Tacikçe biliyordu (Tishkov, 1997, s. 91). Yazarın bölgede bulunduğu 2011 yazında üniversite çağına geldikleri hâlde Tacikçe bilmediklerini, bu dili daha sonra kendi çabalarıyla öğrendiklerini ifade eden Özbeklerle karşılaşmıştır.

Tablonun genel olarak değerlendirilmesi durumunda, Baltık cumhuriyetlerinin halkları dışında, Tacikler arasında diğer birlik cumhuriyetlerindeki halklara oranla Rusça bilenlerin oranının düşük olduğu görülmektedir. Beklenebileceği gibi, Ruslar SSCB'nin egemen halkı olarak Tacikistan da dâhil, Sovyet sınırlarının hiçbir bölgesinde küçük oranın dışında, titüler halkın dilini öğrenme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Tacikistan sınırları dâhilinde yaşayan titüler olmayan halkların da Tacikçe hatta Tatarlar dışında Rusça öğrenme eğiliminde bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Ancak bağımsızlığın ardından Tacikçenin resmî süreçlerde işlevselleşmesi ve doğal olarak statüsünün yükselmesiyle durum tersine dönmeye, özellikle kentlerde, Tacikçe bilmeyenlerin yaşam koşulları ağırlaşmaya başlamıştır.

Tacikçe, Rusça ve Kamusal Alan: SSCB döneminde dildeki Rusçalaş(tır)ma süreciyle, Tacikçe pek çok sözcük hatta gramer ögesi yerlerini Rusça karşılıklarına bıraktı. Rusçadan yapılan kopyalar, Ruslarla birlikte gelen modern

²⁸Tacik toplumsal medyasında yapılan 'Hangi eşanlamlı terimi daha çok kullanıyorsunuz?' sorusunun sorulduğu bir ankete katılan 22,295 kişiden 21,095'i (% 94,6) *Persçe/Farsça*; 220'si (% 1) *Farsiwan*; 980'i (% 4,4) ise *Tacik* seçeneğini işaretlemiştir (bk. <http://tajikam.com>).

yaşamın gerektirdiği teknik, idari, askerî, sanatsal alanlardaki kavramların karşılıklarıydı. İleri düzeyde Rusça bilenlerin, iki dillilerin önü açıldı, Rusça öğrenemeyenler eğitim imkânlarından yoksun kaldı, yeni dönemin imkânlarından yararlanamadı. Bu nedenle Rusça, Tacikler gibi ana dilleri Rusça olmayan halklar için aynı zamanda bir prestij dili oldu.

Son dönemlerde Tacikçeyi gerçek anlamda devlet, bilim ve edebiyat dili hâline getirmek amacıyla yoğun bir çaba gösterilmekte, bu çerçevede söz varlığını Rusça öğelerden arındırmak üzere yeni sözcükler üretme yoluna gidilmektedir.

1989'da Tacikistan SSC'de çıkarılan Dil Yasası, Tacikçenin işlevselleştirilmesi sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır. Tacikistan Cumhuriyeti Anayasası'nın ikinci maddesine göre Tacikçe, Tacikistan'ın devlet dilidir. Cumhuriyet sınırları içinde yaşayan 'milliyetler ve halklar' günlük yaşamda ve eğitimde ana dillerini kullanabilmektedirler.²⁹ Devlet dilinin Tacikçe olmasına, kamu görevlilerinin Tacikçe bilmesi ve kullanması zorunluluğuna karşın, fiiliyatta resmî yazışmalar hâlâ önemli ölçüde Rusça yapılmaktadır.³⁰ Bu nedenle, basın yayın dünyasında Rusçanın kamusal alanda kullanılmasına yönelik sınırlamaların getirildiği haberlerine rastlanmaktadır. Yasal mevzuatta Rusçanın işlevi halklar arasında anlaşma dili olarak ifade edilmiş, ancak anayasadaki bu hüküm, Rusya'nın olası tepkisine karşın, 2009'da iptal edilmiştir. Rusçanın etkisini azaltmaya yönelik simgesel bakımdan önemli bir uygulama da soyadlarındaki Sovyet bakiyesi soyadlarına getirilen *-ov(a)* ve *-ev(a)* eklerinin atılmasıdır. Devlet başkanının adı, *Emomali Rahmonov* (resmî belgelerde zaman zaman eski biçim de görülmekle birlikte), 2007'de *Emomali Rahmon* (Tü. İmam Ali Rahman) olarak değiştirilmiştir.

'Dilimiz, varlığımızdır' diyen Devlet Başkanı *Emomali Rahmon* birçok kez Tacikçenin doğru ve etkili biçimde kullanılması ve özenle korunması ve geliştirilmesi gerekliliğine işaret ve dilin ulusal onurun simgesi olduğunu ifade etmiştir. Rahmon'un önderlik ettiği dil politikalarının amacı, Tacik ulusçuluğunu yükseltmenin yanı sıra, Rus dilinin yarattığı kültürel ve siyasal vesayeti asgari seviyeye düşürmektir.

Tacikistan'da günlük hayatta Kazakistan, Kırgızistan vd. Türk cumhuriyetlerinin aksine, ana dili, Tacikçe yaygın olarak kullanılmaktadır. Okullarda Tacikçenin yanı sıra Rusça dersler de verilmektedir. Ülkedeki Rus

²⁹ "Madde 2. Tacikistan'ın devlet dili Tacikçedir. Rusça milliyetler arasında bir iletişim dilidir. Cumhuriyet topraklarında yaşayan bütün milliyetler ve halklar ana dillerini özgürce kullanma hakkına sahiptir."

³⁰ Zaman zaman Tacik resmî kurumlarının web sitelerinde, ilgili sitenin Tacikçe sürümünde başlıklarının dışında içeriğe rastlanmadığı, ancak aynı başlığın Rusça sürümünde metinlerin tamamına yer verildiği görülmektedir.

kökenliler sayıca çok azalmalarına karşın, Rusçanın hayatın her alanında hâlâ etkin olduğu, hatta bağımsızlık sonrasında yetişen kuşaklar tarafından da kullanıldığı dikkati çekmektedir. Büyük yerleşim merkezlerinden uzak köylerde ise özellikle iç savaş sonrasında Rusçanın büyük ölçüde unutulduğu ifade edilmektedir. Sovyet dönemini yaşayanlar orta yaş kuşaklar ise, genç kuşakların Rusçalarının yetersiz olduğunu dile getirmektedir. Halk genellikle Tacikçe konuşmakta, ancak gerekli gördüğü durumlarda ‘kod değiştirerek’ Rusçaya geçmekte, özellikle Tacik olmadığını hissettikleriyle Rusça iletişim kurmaya çalışmaktadır.

Tacikçe ve Sovyet Dil Politikaları: Sovyet rejimi dil adlarını ve dilleri siyasal ve ideolojik argüman olarak kullanmıştır. SSCB sınırları dâhilindeki halklardan Almanya, Türkiye, İran gibi bağımsız devletlerle ‘dildaş’ olanların dilleri ya inkâr edilmiş ya da bu diller yerelleştirme, alfabe değişikliği vb. yöntemlerle farklı yazı dilleri hâline getirilmiştir. En geniş ölçüde Türk dilli topluluklara yönelik bu politika, diğer topluluklara ve dillere de uygulanmıştır.³¹

Sovyetler Birliği’nin kuruluşuna değin resmen *Tacikçe* adlı bir dil, *Tacikistan* adlı bir ülke yoktu. Tacikçenin ayrı ve resmî dil hâline getirilmesi, Tacik ulusunun inşası, bu süreçlerde toplumsal, siyasal vd. kurumların oluşturulması, Sovyetlerin 1920’lerdeki milliyetler politikasının ürünüdür.³² Sovyet dönemine kadar *Farsi* veya *Farsi-Dari* olarak bilinen dil, Sovyetler döneminde *Tociki* yapılarak İran Farsçasından farklılaştırılmış, dolayısıyla, asıl Fars dilli kitleden farklı bir etnik kimlik inşa edilmiş, ayrı siyasi sınırlarda bulunsalar da Rusya’daki Farsça konuşanlarla/yazanlar ile İran’da Farsça konuşanlar/yazanlar arasındaki muhtemel bir kültürel-siyasal birleşme riski azaltılmıştır.

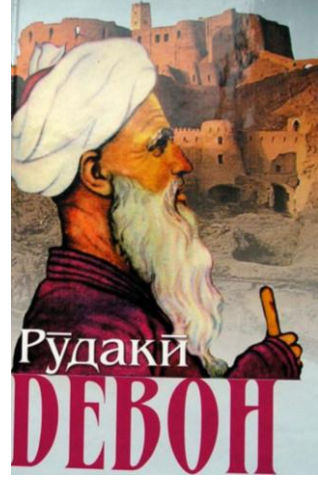
Sovyet dil politikaları, kuşkusuz, Tacik kültürünün de aynı politikaların bir ürünü olduğu anlamına gelmez (bk. Atkin 1997).

Kiril Tabanlı Tacik Alfabesinde Devam mı Arap-Fars Alfabesine Dönüş mü? Tacikçe 1930 yılına kadar Arap harfleriyle, 1930-1940 arasında Latin harfleriyle, bu tarihten sonra Kiril harfleriyle yazılmaya başlamıştır.

³¹ Örneğin Romencenin Moldovya diyalektini, Romenceden ayırmak üzere bu diyalekt *Moldovca* olarak adlandırılmıştır. Ayrı dil, ayrı kimlik olgusunu geliştirmektedir.

³² Gerçekte *Türk* adının genel olarak yirminci yüzyılın ilk çeyreğine değin Anadolu köylüsünü ifade ettiği, modern anlamıyla bir etnik ad olarak kullanılması da yukarıdan aşağı doğru, Tanzimat aydınlarıyla başlatılan ve Cumhuriyetle birlikte devlet tarafından uygulanan bir toplumsal inşa projesinin çok önemli parçasıdır. Modernleşme dönemi öncesine değin yalnızca ‘doğum yeri’ anlamı taşıyan *vatan*, aynı dine inananları, yani ümmeti ifade eden *millet* vb. kavramlara 19. yüzyılda bugünkü içeriklerinin kazandırılmaları da aynı sürecin ürünüdür.

Tacik aydınlarının bir bölümü, geçmişin zengin kültür mirası ile bağların yeniden kurulabilmesi için Arap alfabesine dönülmesi gerektiği düşüncesindedir. 2008'de resmî yetkililer de, Arap alfabesine dönülebileceğini dile getirmiş, ancak bu düşünce kimi çevreler ve özellikle Rusça yayın yapan medya tarafından halklar arası iletişim dili olan Rusçanın işlevinin ortadan kalkacağı savıyla eleştirilmiş, bir süre sonra konu resmî gündemden düşürülmüştür. Alfabe değişikliğine gidilmemesinin ana sebebi, Arap alfabesinin tercihinin, ülkede İran etkisini ve köktendinci akımları güçlendirebileceğinin bir risk unsuru şeklinde değerlendirilmesi olabilir; ancak, alfabe değişikliğinin yeniden gündeme gelmesi durumunda, Latin alfabesinden ziyade, Arap alfabesine dönülmesi görüşü ağır basabilir. Nitekim ülkede Arap alfabesini öğrenmeye yönelik önemli bir talep bulunduğu gözlenmiştir.

*Kiril Tabanlı Tacik Yazısı:
Rûdaki Devon*

Türkçenin Tacikçeye Etkisi: Yazarın Tacikistan'da bulunduğu süre içinde günlük konuşmalarda pek çok Türkçe sözcük ve gramer yapısıyla karşılaşmıştır. Örneğin, Farsi dillerde soru eki yoktur. Soru cümleleri tonlamayla oluşturulur. Ancak *Ob hest mi?* (Su var mı?) cümlesinin normal koşullarda *Ob hest?* (Su var?) olması beklenirken, ibareye Türkçe *mi* soru ilgecinin eklendiğine tanık olunmuştur. Bu ve buna benzer örnekler dil ilişkileri bakımından etkileşimin derinliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Tarihsel Arka Plan: 992 Yıl Sonra Orta Asya'da Bir İrani Devlet³³

1920'lerde başlayan, 1991 yılında sona eren Sovyet siyasi egemenliğinin ardından, Samanilerin yıkılışından tam 992 yıl sonra Tacikistan Cumhuriyeti Orta Asya'da kurulan ilk bağımsız İrani devlet olmuştur. Tacikistan'ın tarihi, ana çizgileriyle *İslam öncesi dönem*, *İslami dönem*, *Rus ve Sovyet egemenliği dönemi*, *bağımsızlık dönemi* olmak üzere dörde ayrılabilir.

İslam Öncesi Dönem: İslam öncesi dönem, MÖ 600'lerde başlar, Arap-İslam ordularının Sasanî Devleti'ni ortadan kaldırdığı MS 651 yılına değin yaklaşık on yüzyıl sürer. İslam öncesi dönem, Soğdlar gibi Doğu İranlı topluluklarının Hahameniş, Yunan, Kuşan, Heftalit ve Göktürk imparatorluklarının egemenliği altında bulunduğu süreçleri kapsar.

³³ Tarihi süreçlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Bergne, 2007; Jonson, 2006, ss. 17-39.

Bugünkü Tacikistan coğrafyası MÖ 6-4. yüzyıllar arasında Hahameniş İmparatorluğu'nun bir parçası olmuş, MÖ 4. yüzyılda ise Makedonyalı İskender'in orduları tarafından istila edilmiştir. Bölge, daha sonraki dönemlerde İskender'in takipçisi Grek-Baktir Krallığı'nın egemenliğine girmiştir.

İslami Dönem: İslami dönemin ilk aşaması, bölgedeki büyük aktörler Arap-İslam Halifeliği, Samaniler, Karahanlılar ve Harezmsahlılardır. Samaniler (875-999) yeni İslamlaşmış İran kimliğinin, daha doğrusu Fars dili kültürünün öncüsü ve bugünkü Tacik ulusal kimliğinin referans noktasıdır. İslami dönemin ikinci aşaması Moğol İmparatorluğu'nun işgal ve istilasını, ardından Moğolların İslamlaşmış mirasçılarının yani Timuriler (1370-1507), Şeybaniler (1500-1601), Astrahanlı (1466-1577) hanedanlarının egemenlikleri dönemleridir. İran egemenliği ve Buhara Hanlıkları (1747-1922) İslami dönemin son aşamasıdır.

Rus ve Sovyet Egemenliği Dönemleri: Rus ve Sovyet egemenliği dönemi, Rusların bölgeyi işgali ile 1917 Ekim Devrimi'nden sonra bir süre daha devam eden Orta Asya hanlıkları dönemi ile paraleldir. Rus ve Sovyet egemenliği dönemi de şu şekilde kritik süreçlerde değerlendirilebilir:

- Rus egemenliğinin başlangıcı (19. yüzyıl)
- Rus Çarlığına bağlı *Türkistan Valiliği* kurulması (Sovyet dönemine değin)
- *Türkistan Valiliği*'nin *Türkistan Sovyet Cumhuriyeti*'ne dönüştürülmesi (1924)
- *Türkistan* toponiminin yasaklanması *Orta Asya* toponiminin kullanıma sokulması (1924)
- Yeni ulus inşa mühendisliği süreci (1924-1936)
- Karmaşık siyasi sınırlar çizilme süreci (1924-1936)
- SSCB dönemi (1991'e değin)
- Bağımsızlık ve sonrası dönem (1991-2011)

Hanlıklardan Sovyetlere: On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'ın, Çarlık Rusyası tarafından ele geçirilmesinden sonra, Batıda yükselen ulusçuluk dalgası Rusya Türklerini de etkilemiş, Türkçülük, Türkistanlı aydınların gündemine girmiştir. İran ve Rusya arasında kalan ve baskın etnik vurgusu bulunmayan Buhara Emirliği, Hive ve Hokand hanlıkları 1917 Ekim Devrimi'yle Sovyetleştirilmiş, özellikle Stalin döneminde etnik potansiyellerin etnik bilinç, etnik sınırların siyasal sınırlar hâline getirildiği 'divide et impera' ilkesi hayata geçirilmiştir. Yüzyıllardır İslam çatısı altında geleneksel biçimde yaşamlarını sürdüren halklar etnik kimlikleri ön plana çıkarılmak veya yeni etnik kimlikler

Rus/Sovyet Pulu: Turkestan 50 kop

inşa edilmek suretiyle farklı siyasal-idari sınırlar içinde toplanmıştır. Mikro düzeyde etnik bilinçler geliştirilirken Türkçülük gibi 'makro' ulusçuluklar daha 1920'li yılların ilk yarısında yasak ve tehlikeli bir ideoloji hâline gelmişti.³⁴

Yeniden Formatlanan Kimlikler: 1924 yılında ilan edilen ilk Sovyet anayasasının ardından etnik inşa olarak adlandırılabilir bu süreçte Sovyet politikaları yalnız küçük etnik gruplarla sınırlı kalmadı, *millet* veya *milliyetler* (Ing. nation) olarak adlandırılan daha büyük grupları da değiştirmeye, adeta yeniden formatlamaya başladı. 1920'lerde çizilen sınırlara verilen siyasi coğrafya adları bir

süre sonra da çeşitli toplulukların yeniden inşa edilen kimliklerinin resmî adları hâline geldi. Türkistan Valiliğinin lağvının ardından kurulan Orta Asya cumhuriyetlerinin adlarına uygun yeni topluluklar yaratıldı. Kırgızlar, Kazak; Kara Kırgızlar, Kırgız oldu. Azerbaycan bölgesinin Türkleri, Azerbaycanlıya dönüştü. Bu dağıtımdan Farsça konuşan topluluklar da payını aldı. Birlik cumhuriyetine dönüşen Tacikistan'da yaşayanlar Tacik oldu.

Özbek, Tacik vb. etnik adların 'ulusal' kimlikler hâline getirilmesiyle, aynı coğrafyada yüzyıllardır birlikte yaşayan, yalnızca ana dilleri farklı hatta büyük bir bölümü iki dilli olan bölge halkı *Özbek* ve *Tacik* olarak ikiye ayrılmış, Özbek ve Tacik ulusal bilinci geliştirilmiştir.

1921'de kuzey Tacikistan, bugünkü Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan'ın kuzeyi ve Güney Kazakistan ile birlikte Bolşevik Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası olmuştur.³⁵ 1925'te Özbekistan SSC kurulmuş, bu cumhuriyetin içinde idari ve siyasi temsil bakımından ikinci planda kalmıştır. Taciklik bilincinin gelişiminde ulus inşası projelerinin yanı sıra, Özbekistan SSC içinde özerk bölgede yaşama statüsü ve Tacik aydınlar arasında ortaya çıkan Türkçülüğe karşı reaksiyoner tavır da rol oynamıştır. Bu tepkiler meyvesini vermiş ve 1929'da diğer cumhuriyetlerle eşit statüde Tacikistan SSC kurulmuştur. Bu süreçte Hucand bölgesi, birlik cumhuriyeti oluşturmak için gerekli koşulları sağlamak üzere Tacikistan SSC'ye verilmiştir. On iki yıllık etnik-sosyalist inşanın ardından, İran-Fars kültürüyle temas asgariye indirilirken, bir yandan da ortak din paydası altında toplanan bölge

³⁴Çarlık Rusyası döneminde 1897'de yapılan nüfus sayımında 22,5 milyon kilometrekareye yayılan Rus İmparatorluğu'nun toplam 128,2 milyonluk nüfusun % 43,4'ü yani 55,670'i Rus; % 17,5, yani 22, 380'i Ukraynalı olmasına karşılık genel nüfusun yalnızca % 0,2'si, yani ancak 350 bin kişi Tacik olarak kaydedilmişti bk. Tishkov, 1997.

³⁵Üç yıl sonra, resmen bir bölgenin adı olan *Türkistan* toponimi Bolşevikler tarafından yasaklanacaktır.

halkları, bu kez SSCB çatısı altında farklı etnik paydalara ayrılmış, bütün bu paydalar sosyalizm paydasına alınmıştır.

Tacikistan 1929-1991 arasında diğer Sovyet cumhuriyetleri vatandaşlarıyla benzer kaderi paylaşmış, başta Özbek azınlık ve Özbekistan ile ilişkiler olmak üzere, yerel ve etnik sorunlar bu süreçte, deyim yerindeyse, dondurulmuştur. 1980'li yılların sonlarından itibaren kaydedilen siyasal gelişmelere paralel olarak zayıflayan merkezî yönetim, buna karşılık yerel girişimlerin güçlenmesi, 1990'lı yıllara da devredecek etnik ve bölgesel çatışmaların zeminini hazırlamıştır.

Sosyalist Dönemin Kazandırdıkları: Tacikistan'daki geleneksel yaşam 20. yüzyılın başlarına değin diğer Orta Asya ülkeleri gibi yüzyıllar boyunca pek fazla değişikliğe uğramamıştı. Sovyet dönemi yaşamın her alanında büyük değişikliklere sahne oldu. Bölgede maddi ve manevi kültür; siyasal, bürokratik, hukuki, toplumsal ve ekonomik yapıda vd. büyük değişiklikler, dönüşümler gerçekleşti. Yollar açıldı. Kolhoz ve sovhozlarda güneyde modern tarımın ve kuzeyde sanayinin temelleri atıldı. Okul öncesi dönemlerden itibaren eğitim zorunlu hâle geldi. Yüzde bir iki civarındaki okuma yazma oranı kısa zamanda Rusya ortalamasına yaklaştı. Devlet Üniversitesi (1948), Tacik Bilimler Akademisi (1951) vd. bilimsel kuruluşlar ve araştırma enstitüleri açıldı. Özellikle Duşanbe'deki Tacik Tıp Enstitüsü Sovyetler Birliği çapında, en üst düzeyde hizmet ve eğitim sunan kurumlardan biri oldu. Modern sağlık sistemi kuruldu. Kadının ev içindeki rolünde dramatik bir değişme olmamakla birlikte, en azından yasalar önünde kadın erkek eşitliği sağlandı. Ülke modern sanatlarla tanıştı. Türkmenistan, Özbekistan ile birlikte verilen Sovyetler Birliği'nin pamuk ambarı olma görevini icra etmek üzere dağlık, uzak bölgelerdeki nüfus zorla veya gönüllü göçle özellikle güneybatıdaki Vahş Vadisi'ndeki düzlüklere yerleştirildi (bk. Akiner, 2004, s. 157). Tüm bu 'gelişme'ler, zaten mevcut olmayan altyapının tesisinden ibaretti. Tacikistan'ı, Rusya ya da Batılı ülkelerdeki ölçünlere getirmekten kuşkusuz çok uzaktı.

Bugün diğer sosyalist coğrafyalar gibi Tacikistan olarak adlandırılan coğrafyada kurulan otoriter Sovyet rejiminin, haklar ve özgürlükler bakımından en önemli özelliği, karşıt düşünce ve ideolojilere geçit vermeyen, rejime ve sisteme yönelik kalkışmayı hatta eleştiriyi baskı, sürgün, şiddet ve ölüm cezası yoluyla bastırmasıydı. Ancak, dayatılan sosyalist dönüşüm, demokratik ya da antidemokratik her rejimde ve her ülkede olduğu gibi kendi bürokrat ve entelektüel sınıflarını yarattı. Kişisel düşüncelerini, ideallerini rejim ve rejimin ideolojisiyle birleştiren 'entelejansiya' en azından kentli küçük burjuvazide belirli bir ölçüde 'homosovyetus' tabanına dayandı. Sovyet sistemi, ekonomi ve bürokrasideki genel başarısızlığına karşın, kitleleri, sosyalist olmayan emsal toplumlara oranla daha açık ve kısmen daha geniş bir bakış açısına ve düşünce

dünyasına kavuşturdu, etnik ve kültürel farklılıkları daha rahat kabullenme yönünde bir anlayış yarattı.

*Bağımsızlık Dönemi*³⁶: Modern bağımsız Tacikistan'ın ilanında ve bugüne ulaştırılmasında eski sosyalist kadrolar rol aldı. Yetmiş yıllık bir sürecin 'başardıklarına karşın', mevcut yönetimin çağdaş dünyanın normlarına ve beklentilerine uygun toplumsal bir dönüşüm yaratıp yaratmadığı sorusunun cevabı bugün verilebilmiş değildir.

Ateist-sosyalist eksenden laik-ulusçu eksene kayan ulus inşa ve Tacik üst kimliği yaratma projesinin ihtiyaç duyduğu tarih yazımı ve mit oluşturma süreçleri sürmektedir. Modern Tacik resmî ideolojisi, güneye ve batıya doğru sınırları bugünkünden çok daha geniş bölgeleri de içine alan Samanileri tarihteki ilk ulusal Tacik devleti olarak kabul etmektedir. Bu seçimde, bugünün Tacik toplumuna İslam öncesi dönemleri doğrudan referans göstermenin gerçekçi olamayacağı endişesi, Tacikistan yönetiminin zorunlu olarak Samani dönemini mitleştirmeye, ideolojisini bu döneme dayandırmaya yöneltmiştir.

İç Savaş: 31 Ağustos 1991 günü *Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*'nin adı *Tacikistan Cumhuriyeti* olarak değiştirildi. Tacikistan Cumhuriyeti 9 Eylül 1991 günü Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmek 'zorunda kaldı'. 17 Mart 1991 günü SSCB'de yapılan Sovyetler Birliği'nin korunmasına ilişkin referandumda en yüksek oran Müslüman cumhuriyetlerde çıkmıştı. Rusya'da hayır diyenlerin oranı % 26,4 hatta Yakutistan'da hayır diyenlerin oranı % 21,4 iken; bu oran Tacikistan'da yalnızca 3,1 idi (Tishkov, 1997, s. 44). Buna göre, SSCB'nin en yoksul cumhuriyetleri Türkmenistan ve Tacikistan, Sovyetler Birliği'nin devamını en çok arzu eden birlik cumhuriyetleriydi.

Bağımsızlığın hemen ardından 1991'de yapılan muhalefetin hileli olduğunu iddia ettiği seçimler sonucunda Rahmon Nabiyevev iktidara gelmiş, ancak İslamcı muhalefetin öncülük ettiği ülke çapındaki kitlesel gösterilerin ardından istifa etmek zorunda kalmıştır. Hemen ardından ulusal mutabakat hükümetine karşı *Sosyalist Halk Cephesinin* silaha başvurmasıyla bağımsızlık ilanından henüz bir yıl geçmeden Mayıs 1992'de iç savaş başlamıştır. İslami muhalefetin gelişmesinden endişe duyan eski SSCB ülkeleri Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan'ın silahlı güçleri de savaşa müdahil olmuştur. Beş yıl süren iç savaş, İslamcı güçlerin yenilgisi ve ardından Birleşmiş Milletlerin arabuluculuğu,

³⁶ Bağımsızlığın ilk on yılı ile ilgili olarak bk. Jonson, 2006, ss. 40-54.

Rusya ve İran'ın gözlemciliğiyle Moskova'da imzalanan anlaşmayla sona ermiştir.³⁷

Tacikistan'ın 1992-1997 yılları arasında yaşadığı kanlı iç savaş, Tacik uyanışının ve Tacikistan'ın gelişiminin önünü büyük ölçüde kesmiş, niteliğinin ne olduğu hâlâ tam anlaşılamayan, görünüşte laik *Sosyalist Halk Cephesi* ile İslamcı *Birleşik Tacik Muhalefeti Silahlı Güçleri* arasındaki iç savaş bittiğinde geriye BM kayıtlarına göre 30 bin ölü, ülke dışına kaçan 60 binden fazla mülteci, ülke içinde göç etmek zorunda kalan 600 bin kişi,³⁸ büyük ölçüde tahrip edilmiş altyapı, yok olmuş bir ekonomi, daha doğrusu yolsuzluk ekonomisi ve daha da yoksullaşmış bir halk kalmıştır. İç savaşın neden olduğu tahribat, yıkım ve moral çöküntüsü hâlâ tam olarak atlatılamamıştır.

Özetle, bağımsızlığın ilk on yılı kanlı bir hesaplaşma, ikinci on yılı da kimsenin hatırlamak dahi istemediği ilk on yılın yaralarını sarmaya çalışmakla geçmiştir. Ekonomi, Sovyet öncesi dönemdeki rakamlara ancak 2000'li yıllarda ulaşabilmiştir.

Bir Orta Asya ve Tacikistan Gerçeği: Bölgecilik³⁹

Diğer Orta Asya ülkelerinde de olduğu gibi, Tacikistan'ın en önemli toplumsal sorunlarından biri Sovyet öncesi dönemden tevarüs eden etnik-bölgeciliktir (Tac. *mahalgara*). Tacikistan'da toplumsal kimliğin ifadesinde bölgeciliğin önemli bir rolü bulunmaktadır. Ulusçulukla bölgecilik arasındaki farkın genellikle ayırt edilmediği, çoğu zaman bölgesel çıkarların ulusal çıkarlardan önde geldiği ifade edilmektedir. Çok genel olarak kuzey-güney ayrımı şeklinde ifade edilebilecek *Karategini* (Garmi), *Kulobi*, *Sugdi* (eski adıyla *Leninobod*) vd. bölgeler arasındaki lehçe, kültür, giyim kuşam, sanat, gelenek-görenek farklılıkları Tacikistan için çok keskin ayrım nedenleridir. Kişinin doğum yeri, kariyerinden ve eğitiminden çok daha önemli bir argüman olabilmektedir. Dışarıdan algılanılabilenden, sanılandan çok daha derin toplumsal ve psikolojik temelleri bulunan bölgeciliğin, üniformalı güçlerdeki rolünden, okul ve öğretmen seçiminden evliliklere kadar önemli bir faktör olması bir Tacikistan ve Orta Asya gerçeğidir.

³⁷İç savaşla ilgili bilgi için bk. Peimani, 2009; Jonson, 2006.

³⁸<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/search?page=search&docid=3ae6b8122c&query=tajik> (27 Haziran 1997).

³⁹Bu bölümle ilgili olarak bk. Martino, 2004.

Siyasal ve ideolojik rekabete karşın, esas olarak doğu destekli kuzey-güney çatışması şeklinde ortaya çıkan iç savaşta, Pirus Zaferi'ni *Kulob* merkezli güneyin kazandığı ve bugün yönetimin büyük ölçüde güneylilerin elinde olduğu, *Hucand* merkezli kuzey, yani *Sugd*⁴⁰ egemenliğinin iç savaşın ardından sona erdiği ifade edilmektedir. İç savaşın sona ermesinin, bölgeciliğin ortadan kalkmasını sağladığını söylemek zor görünüyor. Aksine, iktidar değişikliği beraberinde kaynakların kullanımında da el değişikliğini gündeme getirmiştir. Bir zamanların siyasal ve toplumsal merkezi *Hucand*'ın sakinleri önceki dönemlere oranla yoksullaşmıştır. İç savaşın yarattığı yıkım ve tahribatın bu denli büyük olmasında, kişisel ihtilafların ve aşiret çatışmalarının da bu ortamdan yararlanılarak hâlledilmeye çalışmasının da rolü olmuştur.

İç Savaş: 1992-1997

Kimi çevreler Tacikistan'ın, tepkisel de olsa, içeride ulusal bütünlüğünü sağlayabilecek düşman bir dış gücün bulunmamasını bir eksiklik olarak değerlendirmektedir. Bölgeciliğin en azından etkisinin azaltılmasının, ulusal bilinç ve birlik duygusunu yükseltmekle mümkün olabileceği resmî görüş hâline gelmiştir.

⁴⁰ İç savaş öncesine değin Fergana Vadisi'nin Özbek ve Tacik nüfusun karışık yaşadığı coğrafyalardan biri olan *Leninobod*, geleneksel tarımın yanı sıra Sovyet döneminde, endüstri merkeziydi. Leninobod 19. yüzyıldan bu yana Rusya'ya ve Rusya'dan gelen siyasal ve düşünsel etkilere de en açık coğrafya olmuştur. Leninobod doğal olarak Sovyet döneminde de Sovyetlerin Tacikistan'a nüfuz ettiği bölgeydi. Tahminen, 1992 yılına değin Tacikistan'daki bütün kilit mevkiilerin üçte ikisi *Leninobodi*'lerin elindeydi, doğal olarak bütün atamalar bu bölgeye mensup bürokratlar tarafından yapılıyor; ancak diğer bölgeler de hiyerarşide belirli pozisyonları paylaşıyordu. 'Teamül'lere göre Birinci Sekreteri Leninobod'dan, Başbakan Kulob'dan, Yasama Sözcüsü ise Garm'dan seçiliyordu (Duşanbe'nin kuzeydoğusundaki dağlık bölge) (bk. Atkin, 1992, s. 292).

Bağımsızlık, Barış, İstikrar ve Ulusal Birlik:

İç savaşın sona erdiği 27 Haziran Tacikistan'da *Ulusal Birlik Günü* ilan edilmiştir. Bu gün, ülke çapında bayram havasında kutlanmaktadır. 2011, Tacikistan'ın bağımsızlığının yirminci yılıdır.⁴¹

Ulusal bir devlet yaratma sürecini başlatan Devlet Başkanı Emomali Rahmon yaklaşık bin yıl sonra gelen bağımsızlığı 'en kutsal ve en değerli armağan, özgür bir devletin temel niteliği, onurun simgesi, yurtseverlik, müreffeh bir yaşamın garantörü, gurur ve günlük yaşamlarımızın sonsuz enerjisi' sözleriyle nitelemektedir.

*Haziran/ Temmuz 2011,
Tacikistan
27 Haziran 1997, İç Savaşın Bitiş
Günü*

Tacikistan egemen bir devlet olarak gerek iç gerekse dış politikalarında önceliklerini bağımsızlık, barış, istikrar ve ulusal birlik olarak belirlemiştir. Bu çerçevede üç stratejik hedef olarak enerji güvenliği, devletin iletişim alanından çekilmesi ve halkın gıda güvenliğinin sağlanması olarak belirlenmiştir.

Yönetim: Devlet Başkanlığı ve Kurumları

Tacikistan, Emomali Rahmon'un devlet başkanlığında (6 Kasım 1994'ten bu yana) Okil Okilov'un başbakanlığında (20 Şubat 1999'dan bu yana), laik-ulusalcı bir rejim tarafından yönetilmektedir. Dışişleri Bakanı Hamrohon Zarifi'dir. Devlet başkanı yedi yıllık dönem için tek dereceli seçimle, doğrudan halkoyu, gizli oy açık tasnif ilkesiyle seçilmektedir. Başbakan ve bakanlar kurulu devlet başkanı tarafından atanmakta, bu atama Yüksek Meclis tarafından onaylanmaktadır.

Anayasa ve Başkanlık Demokrasisi: Tacikistan Cumhuriyeti Anayasası (Tac. *Serkanun*) 6 Eylül 1994'te yapılan halk oylamasıyla kabul edilmiş, 26 Eylül 1999 ve 22 Haziran 2003 tarihlerinde yapılan halk oylamalarıyla anayasada bazı değişiklikler yapılmıştır.⁴² Anayasanın ilk maddesine göre, 'Tacikistan; egemen,

⁴¹Tacikistan'ın bağımsızlığının 20. yıl dönümü münasebetiyle ilan edilen af kapsamında 4,000'e yakın mahkûm salıverilmiştir.

⁴²Aşağıda Kiril esash Tacik alfabesindeki harflerin Türk alfabesiyle ses değerleri gösterilmiş, ardından Tacikistan anayasasının ilk dört maddesi özgün metin, özgün metnin yazıçevrimi ve Türkçe çevirisiyle verilmiştir:

Моддаи 1. Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитиёр,

Moddai 1. Cumhurii Tocikiston davlati sohibixtiyor,

Madde 1. Tacikistan Cumhuriyeti, egemen,

demokratik, anayasal, laik, hukukun üstünlüğünü esas alan, üniter bir devlettir.' Yasama, yürütme ve yargının bağımsızlığı, 'çok partili' siyasal yaşam esastır. Ancak Atkin'in on dört yıl önce ifade ettiği ve bugün de geçerliliğini yitirmeyen saptamaya göre, bağımsız Tacikistan ne demokratik ne de demokratikleşme sürecinde bir ülkedir. Modern Tacikistan'ın, *Başkanlık demokrasisi* (İng. presidential democracy) adı verilen bir demokratik parlamenter sistemle yönetildiği söylenebilir. İdeolojik ve politik çoğulculuğa dayalı olduğu ifade edilen Tacikistan'ın siyasal yaşamında, çok partili demokrasiye sıkça atıf yapılmakla birlikte, resmî kurum ve kuruluşlar üzerinde iktidarın mutlak kontrolü vardır, yargının bu kontrolün dışında kaldığı söylenemez. Ülkede demokratikleşme sürecinin hayata geçmemesi, Sovyet döneminin başından itibaren baskılanan kitlelerin, bağımsızlık öncesinde kısa bir süre, dönemin

демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва яғона мебошад.
demokrati, hukukbunyod, dunyavi va yagona meboşad.

Demokratik, anayasal, laik, ve üniter bir devlettir.

Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии

Tocikiston davlati ictimoi buda, baroi har yak inson šaroiti zindagii

Tacikistan sosyal bir devlettir, her bir insan için uygun yaşam koşulları

arzanda va inkişofi ozodonaro faroham meorad.

arzanda va inkişofi ozodonaro faroham meorad.

ve özgür gelişimi hazırlar.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Тоҷикистон ҳаммаъноянд.

Cumhurii Tocikiston va Tocikiston hamma'noyand.

Tacikistan Cumhuriyeti ve Tacikistan aynı anlamdadırlar.

Моддаи 2. Забони давлатии Тоҷикистон забони тоҷикӣ аст.

Moddai 2. Zaboni davlatii Tocikiston zaboni tociķi ast.

Madde 2. Tacikistan devletin dili Tacik dilidir.

Забони русӣ ҳамчун забони муоширати байни миллатҳо амал мекунад.

Zaboni rusi hamcun zaboni muoširati bayni millatho amal mekunad.

Rus dili ise uluslar (etnik gruplar) arasında ortak anlaşma dilidir.

Ҳамаи миллатҳо ва халқиятҳо, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии зиндагӣ мекунанд,

Hamai millatho va xalkiyathoe, ki dar hududi cumhuri zindagi mekunand,

Cumhuriyetin sınırları içinde yaşayan bütün uluslar ve halklar

ҳақ доранд аз забони модариашон озодона истифода кунанд.

hak dorand az zaboni modariaşon ozodona istifoda kunand.

ana dillerinden özgürce yararlanma hakkına sahiptirler.

Моддаи 3. Рамзҳои давлатии Тоҷикистон Парчам, Нишон ва Суруди Миллӣ аст.

Moddai 3. Ramzhoi davlatii Tocikiston Parçam, Nişon va Surudi Millî ast.

Madde 3. Tacikistan devletinin simgeleri Bayrak, Arma ve Ulusal Marştır.

Моддаи 4. Пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе аст.

Moddai 4. Poytaxti Tocikiston šahri Dušanbe ast.

Madde 4. Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'dir.

<http://www.presscenter.tj/tj/PDF/zakonodatelstvo/sarkonun.pdf>

web adresinden alınan metin yazar tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

‘moda’sına uygun kısmi başkaldırıları, iç savaşın yarattığı yıkım, kaosun ve endişenin gölgesinde kalmış, kitlelerde otoritaryen bir yönetimin ehveni şer olduğu düşüncesi taban bulmuştur. Nitekim, yazarın Tacikistan’da bulunduğu süreçte görüşülen kimi Tacik aydınlar, Batı tipi demokrasilerin Tacikistan ve Türkiye gibi Doğu ülkeleri ve bu ülkelerin halkları için uygun olmadığı, ‘aşırı’ özgürlüklerin kaos yaratacağını ileri sürmektedir.

Meclis, Siyasi Partiler ve Seçimler: Tacikistan Anayasası gereğince iki meclisli temsil ve yasama organı *Yüksek Meclis* (Tac. *Meclis-Oli*); üyeleri beş yıllığına seçilen 63 üyeli *Temsilciler Meclisi* (Tac. *Meclis-i Numoyendegon*) ve 35 üyeli *Millet Meclisinden* (Tac. *Meclis-i Melli*) oluşmaktadır.⁴³ Seçme ve seçilme yaşı on sekizdir.

Tacikistan’ın belli başlı siyasi partileri şu şekildedir: *Çiftçi Partisi* (Amir Karakulov), *Demokratik Parti* (Mahmadruzi İskandarov), *İslami Diriliş Partisi* (Muhiddin Kabiri), *Ekonomik Reformlar Partisi* (Mahmadşarif Nozimov), *Tacikistan Halkın Demokratik Partisi* (Emomali Rahmon), *Sosyal Demokratik Parti* (Rahmatullo Zoyirov), *Sosyalist Parti* (Mirhuseyn Narziev), *Tacik Komünist Partisi* (Şodi Şabdolov).

Tacikistan Cumhuriyeti Anayasası ve Tacikistan Cumhuriyeti Meclisi Oli Seçimleri Üzerine yasası gereğince, Tacikistan Cumhuriyeti Meclisi Oli ve *Maclisi Namoyandagon* seçimi 27 Şubat 2005’te yapılmıştır. AGİT tarafından özgür ve dürüst olmadığı bildirilen seçimlerde seçilen 63 üyeden 4’ü Tacikistan Komünist Partisi, 46’sı Tacikistan Halkın Demokrat Partisi, 2’si Tacikistan İslami Diriliş Partisi mensubudur. 11 üyenin herhangi bir siyasi partiyle

⁴³Meclis-i Namoyandagon başlıca yetki ve görevleri şunlardır:

- Devlet başkanının önerisi üzerine, merkezî seçim komitesinin oluşturulması, komite başkanının, yardımcısının atanması.
- Devlet borçlarının ödenmesi.
- Halkoyu kararının alınması.
- Mahkemelerin kurulması.
- Ekonomik ve toplumsal programların onaylanması.
- Devlet simgelerinin onaylanması.
- Uluslararası anlaşmaların onaylanması ya da onaylanmaması.
- Devlet ödüllerinin onaylanması.
- Devlet başkanının atadığı ulusal banka genel müdürünün ve yardımcısına ilişkin kararnemenin onaylanması.
- Askerî ve diplomatik rütbelerin ve özel unvanların verilmesi.

bağlantısı yoktur. 12 üye ise tekrar seçilmiştir. Toplam 63 milletvekilinden 11'i kadındır. Mesleklere göre yapılan dağılımda öğretmenler ağırlıktadır.⁴⁴

28 Şubat 2010'da, Temsilciler Meclisi üyelerini belirlemek üzere yapılan genel seçimlerde iktidardaki Tacikistan Halkın Demokrat Partisi (Tac. *Hizbi Demokrati Halkii Tocikiston*) oyların % 71'ini, ana muhalefet partisi İslami Diriliş Partisi (Tac. *Hizbi Nahzati İslomii Tocikiston*) % 8,2'sini, Tacikistan Komünist Partisi % 7'sini, Çiftçi Partisi ve Ekonomik Reform Partisi % 5,1'ini, diğer partiler ise oyların toplam % 3,6'sını almıştır. Bu sonuçlara göre, Tacikistan Halkın Demokratik Partisi 55, İslami Diriliş Partisi, Komünist Partisi ve Çiftçi Partisi 2'ser milletvekilliği kazanmıştır.

Rahmonov liderliğindeki *Tacikistan Halkın Demokrat Partisi* dışındaki partilerin *Yüksek Mecliste*ki etkinliği sınırlıdır. Muhalefet partileri içinde *Tacikistan İslami Diriliş Partisi*⁴⁵ % 8,2 oy oranı ve Mecliste 2 sandalye ile en 'etkin' olanıdır. İç savaşın bitimiyle silahları bırakan bu parti sadece Tacikistan'da değil, Orta Asya'da da tek yasal İslami ve siyasi bir oluşumdur. 1997'de sona eren iç savaşta varılan anlaşmalara göre, Tacikistan birleşik muhalefet cephesinin yönetiminde % 30 oranında temsil edilmesi gerekirken, iktidar partisinin seçimlerdeki 'başarı'larına bağlı olarak anlaşma hayata geçirilmemiş, aksine Rahmon'un otoritesi daha da güçlenmiştir.

Rahmon ve partisi *Tacikistan Halkın Demokrat Partisi* bu tarihten itibaren milletvekilliği vb. tüm seçimleri ezici oy oranlarıyla kazanmıştır. Ancak kimi çevrelerce bu seçimlerin uluslararası ölçünlere uymadığı ileri sürülmektedir. Müteakip seçimler 28 Şubat 2015 tarihinde yapılacaktır. Ancak bu tarihte yönetimin baskısı altında, özgür medya ve muhalefetin bulunmadığı, güdümlenmelere açık seçim sistemi ve oy sayımıyla, uluslararası kamuoyunun ve kuruluşların etkili denetimine tabi olunmadan yapılacak bir seçimin öncekinden farklı sonuçlar vermeyeceği ileri sürülmektedir.

⁴⁴ Tacikistan parlamentosu ile ilgili her türlü bilgi için bk. <http://parlament.tj>

⁴⁵ <http://www.nahzat.tj>

Devlet Başkanı İmomali Rahmon (Ov):

Emomali Şeripoviç Rahmon(ov), Tacikistan Cumhuriyeti devlet başkanı, yürütme ve icra organı hükümetin başı ve genelkurmay başkanıdır.⁴⁶ Rahmon, 5 Ekim 1952 günü *Kulob (Hatlon)* bölgesinde bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Tacikistan Devlet Üniversitesi Ekonomi Bölümünden mezun olan Rahmonov, 1992 yılına değin

mesleğiyle ilgili çalışmalarda bulunmuş, 1992’de Tacikistan Cumhuriyeti Yüksek Sovyet Başkanlığı görevine getirilmiştir. 6 Kasım 1994’te yapılan seçimlerde en yakın rakibi Abdulmalik Abdulloconov % 35 oy alırken, Rahmonov tartışmalı % 60 oy oranı ile devlet başkanı seçilmiştir. Rahmonov, BM, AGİT ve kimi ülkelerin verdiği gözlemcilerin gözetiminde yapılan, ancak diğer adayların anlaşılmasız nedenlerle adaylıktan çekildiği 1999 seçimlerinde yeniden devlet başkanı seçilmiş, başkanlığının son döneminde 26 Eylül 1999’da yapılan halk oylamasının ardından yapılan yasal bir düzenleme ile devlet başkanının görev süresi beş yıldan yedi yıla çıkartılmıştır. 6 Kasım 2006 tarihinde, muhalif partilerin boykot ettiği, uluslararası gözlemcilerin ve AGİT yetkililerinin ‘adil seçim ve anlamlı çoğulculuk’ ilkelerinin bulunmadığını ifade ettikleri, Tacik resmî yetkililerine göre % 91 civarında bir katılımı yapılan seçim sonucunda, Rahmon 2,88 milyon oyun % 79,3’ünü alarak üçüncü kez devlet başkanı seçilmiştir. Rahmon’un görev süresi 2013 yılında sona erecektir. Devlet Başkanı’nın bu tarihe değin iktidarda kalacağı öngörülmektedir.

Rahmon’un yeni dönemde tekrar seçilmesinin hukuken mümkün olmadığına ilişkin görüşlere karşın, anayasanın üçüncü kez seçilmesini sağlayacak ve böylelikle iktidarını sürdürebilecek biçimde yorumlanabileceği veya buna göre düzenlenebileceği ileri sürülmektedir. Mevcut durumda seçkinlerden, ordudan veya muhalefetten Rahmon’un iktidarına yönelik herhangi bir önemli tehdit görülmemekte, başkanın sağlığı hususunda herhangi bir sorun olmadığı anlaşılmaktadır, öte yandan 58 yaşındaki başkanın nispeten, genç olması da yine lehte bir durumdur. Bir saray darbesine yol açabilecek koşullar veya toplumsal bir kalkışma dışında, Rahmon’un iktidarına yönelik bir risk bulunmamaktadır (Andrew vd., 2011, s. 10).

⁴⁶ Başkanlığın icra organı niteliğinde 5 şubesi ve 24 bürosu vardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: *Yurttaşların Anayasal Hakları Şubesi, Kamu, Enformasyon ve Kültürel İlişkiler Şubesi, Sosyal Politika Şubesi, Ekonomi Politikası Şubesi* vd. Başkanın yürütme organı niteliğindeki bu şube ve büroların yanı sıra *Güvenlik Konseyi* ile *Ekonomik, Uluslararası İlişkiler, Bilim ve Sosyal Konular, Kamu, Enformasyon ve Kültür, Savunma ve Hukuk* konuları olmak üzere beş devlet danışmanlığı bulunmaktadır.

On yedi yıldır devlet başkanlığı görevinde bulunan Rahmon'un günlük yaşamın neredeyse bütün süreçlerine müdahil olmaya ve doğru yolu göstermeye yatkın 'bilge devlet adamı' rolünü benimseyen bir yönetim anlayışına sahip olduğu görülüyor.

1994 yılından bu yana iktidarda bulunan Devlet Başkanı Emomali Rahmon'un halk arasındaki itibarının ve uzun yıllardır iktidarını sürdürebilmesinin, gölgeli olduğu iddia edilse de, seçim sonuçları kadar, iç savaşta yaşanan felaketleri sona erdiren, yurt dışına kaçmak zorunda kalan yurttaşların geri dönmesini sağlayan, ulusal birliği ve istikrarı yeniden tesis eden, Tacik kültürünü canlandıran, ülkeyi çağdaş dünya ile bütünleştirmeye çalışan bir kişilik olarak algılanmasına bağlı olduğu anlaşılıyor. Rahmon, *Tacikler: Bağımsızlığını kazanmanın ve Kendini Tanımının Dördüncü Yılı* (1995), *Tarihin Aynasında Tacikler* (1997), *Kültür Halkın Özüdür* (2001), *Ulusun Müstakbel Gençliği, Tacikistan: Bağımsızlığın Onuncu Yılı ve Yapılanma* (2001) vb. eserlerin sahibidir. Evli ve dokuz çocuk babası olan Rahmon bazı uluslararası ödüllere sahiptir.

Egemenlik ve Bağımsızlık Simgeleri: Bayrak, Devlet Arması ve Ulusal Marş⁴⁷

Ulus ve devlet inşa süreçlerinin önemli aşamalarından biri bayrak, ulusal marş, devlet arması vb. simgelerin yaratılmasıdır. Bu simgeler inşa edilen kimliğin ve siyasi yapının ideolojisine de ışık tutar.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını izleyen ulus inşa projelerinin ilk ve önemli uygulamalarından biri, Sovyet dönemi devletini yansıtan bayrak, devlet arması, ulusal marş ve diğer simgelerin yeni rejimin tarih mitini ve ideolojisini yansıtan yeni simgelerle değiştirilmesi olmuştur. Tacikistan da dâhil olmak üzere, eski birlik cumhuriyetleri yeni ulus inşa projeleri için Yeltsin dönemini, 1998 yılı Ocak ayındaki Rusya'nın uygulamalarını örnek, model ve bu değişikliklerden cesaret almışlardır (Kolsto, 2005, s. 3).

Kuşkusuz Tacikistan bayrağındaki ve devlet armasındaki en küçük ayrıntı dahi rastlantı ürünü değildir. Bu simgelerdeki renklerden figürlere değin kullanılan her görsel öge, Tacikistan Cumhuriyeti'nin üzerine inşa edildiği belirtilen temel değerlere işaret eder.

Bayrak: Tacikistan bayrağı (Tac. *Perçemi Tocikiston*) yukarıdan aşağıya doğru kırmızı, beyaz ve yeşil eşit ölçülü bantlardan ve ortadaki bantta üstünde sarı renkli yedi yıldız yer alan taçtan meydana gelmektedir.

⁴⁷ bk. <http://www.prezident.tj>

Taç, Tacik halkını temsil etmektedir. Yedi yıldızın yedi farklı etnik grup veya yedi bölge ile ilgisi yoktur. Yedi, Zerdüşt ve İslam inançlarında özel yeri olan bir sayıdır. Bağımsızlık sonrasında tasarlanan bayraktaki yedi yıldızın antik İran inançlarına vurgu yapması daha akla yatkın görünüyör.

Bayrak; sarı, kırmızı ve yeşil renkli üç eşit şeritten oluşur. Ülke topraklarının ancak % 7'sini oluşturan düzlükler yeşil şerit ile, ülkenin en önemli gelir kaynaklarından pamuk ve dağlardaki kar ve buz beyaz şerit ile, ülkenin birliği, halkların kardeşliği kırmızı şerit ile simgelenmektedir. Gerçekte bu renklerin Pan-İranist vurgusu vardır. İran dilli halkların simge ve bayraklarında bu üç renk egemendir. Örneğin, 1979'da Şahın devrilmesinden sonra bayrağın orta şeridindeki sarı renkli aslan yerine, beyaz renkli 'Allah' yazısının konulduğu eski İran bayrağı, Kuzey Irak'taki özerk yönetimin bayrağı aynı renklerde dir.⁴⁸

Afganistan bayrağında ülkenin çok farklı etnik ve bölgesel gruplardan meydana gelmesi, geleneksel İslam'ın güçlü etkisi vb. nedenlerle Pan-İranist vurgusu olan bu renklere yer verilmemiştir.⁴⁹

Devlet Arması: Tacikistan Cumhuriyeti'nin istiklalinin simgesidir. Arma (Tac. *Nişoni Tocikiston*), solda pamuk, sağda buğday başağı, ortada dağların arkasında yükselen güneş ışıklarının üstündeki taç ve tacın üstündeki yedi yıldız ile altta kürsü ve üstündeki kitaptan meydana gelmektedir. Pamuk ve buğday figürleri ülke ekonomisinin dayandığı en önemli tarımsal ürünleri; taç, Tacikistan sözcüğündeki taç kelimesini ve Tacik halkını simgelemektedir.

Ulusal Marş: Sovyet döneminde Sulaymon Yudakov tarafından bestelenen Tacikistan ulusal marşı (Tac. *Surudi Millii Tocikiston*), bestesi değiştirilmeden

⁴⁸ Benzer renk vurgusu 1848'de yapılan bir Panslavist Kongrede beyaz, kırmızı ve beyaz renkler (bk. http://www.wordiq.com/definition/Pan-Slavic_colors), Glagolitik alfabe, Aziz Kiril ve Aziz Metodis gibi Slavizmin simgeleri olarak kabul edilmiştir. Bugün de Slav halklarının bayrak ve armalarının çoğunda bu renkler egemendir. Beyaz, kırmızı ve mavinin, Ortodoks inancına da vurgu yaptığı hatta siyasi güdümlenme aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, halkı bir Latin dili konuşan Moldova bayrağının mavi, sarı ve kırmızı dikey şeritli tasarımı kardeş ülke Romanya ile aynı iken, Türk dilli Gagauzların resmî bayraklarında Panslavist vurgusu bulunan mavi, beyaz ve kırmızı yatay şeritlerin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Pan-Arabist kırmızı, siyah, beyaz (ve bazen yeşil) renkler de benzer işlevlere sahiptir.

⁴⁹ Başka topluluklarda da etnik vurgusu bulunan üç renkli bayraklar görülmektedir. Örneğin Hırvat, Rus, Sırp, Çek, Sloven, Slovak vd. Slavyan halkların büyük bir bölümü kırmızı-mavi-beyaz renkli bayrakları kullanmaktadır. Özgün Boşnak bayrağında Pan-Slavyan renkler yoktur.

sosyalist içerikten ayıklanarak yeni devlete ve onun inşa edilmeye çalışılan yeni paradigmalarına uygun biçimde Gulnazar Keldi tarafından kaleme alınan bir güfte ile söylenmeye devam etmektedir. Böylelikle, Sovyet döneminden yeni döneme kulakların alışkın olduğu melodiyle ve sorunsuzca geçilmiştir.

Ulus inşa projelerinin simgelerinden ulusal marşların müzikleri, yurttaşları duygusal olarak marşın sözlerine ve içeriğine hazırlarken, marşların sözleri de genellikle dinî ve ulusal değerler etrafında ulusal birliğe çağrı yapar. Ancak Tacikistan ulusal marşında, Türk ulusal marşının aksine, dinî değerlere vurgu yoktur. Bunun yerine, marşın sözlerinde ana yurdun kutsallığı, tarihsel sürekliliği; yurttaşların özgürlüklerini, birliğini, onurunu, refahını ve mutluluklarını borçlu oldukları ana yurda yüksek bir sadakat duygusu eşliğinde dile getirilir.⁵⁰

⁵⁰ Tacikistan Cumhuriyeti Ulusal Marşı'nın (Суруди Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Surudi Millii Cumhurii Tocikiston) Tacik alfabesi ve Türkçe çevriyazısı ile güftesi ve yazar tarafından yapılan Türkçe çevirisi şu şekildedir:

Диёри арҷманди мо/Diyori arcmandi mo/Bizim kıymetli diyarımız,

Ба бахти мо сари азизи ту баланд бод/ Ba baxti mo sari azizi tu baland bad/Bizim bahtımız senin aziz başın yükseklerde olsun,

Саодати ту, давлати ту бегазанд бод/Saodati tu, davlati tu begazand bod/Senin saadetin, senin refahın ebedi olsun

Зи дурии замонаҳо расидаем/Zi durii zamanoho rasidaem/Zamanların uzaklıklarından ulaştım

Ба зери парчами ту саф кашидаем/Ba zeri parçami tu saf kaşıdaem/Senin bayrağının altında saf tuttum

Зинда бош эй Ватан/Zinda bod ey Vatan/Yaşa ey Vatan

Тоҷикистони озоди ман/Точикистони ozodi man/Benim özgür Tacikistan'ım

Барои нангу номи мо/Baroi nangu nomi mo/Bizim şeref ve adımız için

Ту аз умеди рафтагони мо нишонай/Tu az umedi raftogoni mo nişonay/Sen bizim atalarımızın ümidinin nişanesisin,

Ту баҳри ворисон ҷаҳони ҷовидонай/Tu bahri vorison cahoni covidonay/Sen mirasçılarının için ebedi cihansın

Хазон намерасад ба навбахори ту/Xazon namerasad ba navbahori tu/Senin ilkbaharına hazan gelmeyecek

Ки мазраи вафо бувад канори ту/Ki mazrai vafu buvad kanori tu/Ki vefa yeri olacak senin yanın

Зинда бош эй Ватан/Zinda boş ey Vatan/Yaşa ey Vatan

Тоҷикистони озоди ман/Точикистони ozodi man/Özgür Tacikistan'ım

Ту модари ягонаи/Tu modari yagonay/Sen biricik annemizsin

Tacikistan'da yönetimin bu bağımsızlık ve egemenlik simgelerine büyük önem verdiği, çeşitli vesilelerle kalabalık mekânlara, caddelere Rahmon'un özlü sözleriyle birlikte, bayrak asıldığı dikkati çekmektedir. Ulus inşası projesinin önemli bir parçası olan bayrak ve armanın anlamı ve önemi hakkında duyuru tahtaları aracılığıyla halk bilgilendirilmektedir.

Bölgecilikten Ulusal Birliğe ve Ulusçuluğa

Yaklaşık on iki yüzyıl süren dinî ve hanedan temelli yönetimlerin ardından büyük bir devrimle kurulan SSCB, üç çeyrek yüzyıl yaşayamadı. SSCB, yerini millî devletlere bırakarak tarih sahnesinden çekilirken Asya'nın Fars dilli bu halkı tarih sahnesine bağımsız bir siyasi güç olarak çıktı.

*Haziran/ Temmuz 2011, Tacikistan
Ulusal Birlik Temalı Yazı Tahtaları*

Vahdet: Modern Tacikistan'da, 'Birlik' (Tac. vahdet) sözcüğüyle dile getirildiği üzere, etnik-bölgesel yapılanmadan etnik-ulusal yapılanmaya geçişte önemli bir argüman olarak kullanılmakta, bir tür devlet projesi hâline getirilmeye çalışılmaktadır.

'Şanlı' Tarih: Bu projede tarih de önemli bir enstrümandır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Tacikistan'da ortaya çıkan ideolojik boşluğu doldurmak üzere, rejimin, tarihî Samani Devleti'ni ulusçu motivasyon unsuru olarak kullanmaya başladığı görülüyor.

Rejimi 'şanlı' tarihsel tabana dayandırma çabalarının, Türkiye'de Osmanlı öncesini, hatta İslam öncesi dönemleri esas alma, benzer şekilde İran'da, 1925'te Meclis tarafından Şah seçilen General Rıza'nın Antik Pers tarihine ve kültürüne referans yapma politikalarının bir örneğidir. Pehlevi'nin yaratmak istediği İslam öncesi döneme mimariden devlet protokolüne değin hayatın her

Бақои ту бувад бақои хонадони мо/Bakoi tu buvad bakoi xonadoni mo/Senin bekan bizim ailemizin bekasıdır

Мароми ту бувад мароми ҷисму ҷони мо/Maromi tu buvad maromi cismu con mo/Senin meramın bizim cismimizin ve canımızın meramıdır

Зи ту саодати абад насиби мост/Zi tu saodati abad nasibi most/Senden ebedi mutluluk bizim nasibimizdir

Ту ҳастиву ҳама ҷаҳон ҳабиби мост/Tu hastivu hama/cahon habibi most/ Sen varsın ve bütün cihan bizim sevgilimizdir

Зинда бош эй Ватан/Zinda boş ey Vatan/ Yaşa ey Vatan

Тоҷикистони озоди ман/Tocikistoni ozodi man/Benim özgür Tacikistan'ım

alanında Zerdüş İnan'a atfı yapan, bir noktada İslami dönemi nötrale eden ulus inşası projesine benzer biçimde, bağımsız Tacik ulusunun ve devletin

Haziran/ Temmuz 2011
Tacikistan, Duşanbe

ilham kaynağı olarak Samanilerin esas alındığı göze çarpıyor. Ancak 1970'lerde Pers İmparatorluğu'nun 2500. kuruluş yılı dönümünü görkemli törenlerle kutlayan, kendisini büyük Pers İmparatoru Sürs'un (Far. *Koroş*) temsilcisi olarak gören Rıza Şah, bu törenlerden çok değil sekiz yıl sonra trajik biçimde iktidardan uzaklaştırılacak, yaratmaya çalıştığı hayal âleminin tam karşıtı bir devrimin girdabına kapılıp gidecektir. Duşanbe'nin en önemli ziyaret mekânlarından Botanik

Parkı'nın giriş kapısı ve çevresindeki duvarlara hakkedilen Antik Pers kahramanlarının figürleri ziyaretçileri karşılar. Para biriminden (somonı), yer adlarına değin İslami Samani dönemine yapılan vurgunun yoğunluğu, Tacikistan'ı şahlık dönemi İnan tarih yazıcılığından ayırır.

Mevlana Tacik'tir, 'Meditsina' Tacikçedir: Bugün, ulusalcı Tacik aydınları da, tıpkı İnanlı-Fars aydınlar gibi, yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren dünyanın en eski uygarlıklarının, Perslerin, Soğdların İnan dilli antik toplumların mirasçıları, Orta Asya'nın en eski sakinleri olduklarının inancı ve gururu içindedir. İnan devletlerinin hüküm sürdüğü antik dönemlerde bugünkü Avrupa devletlerinin çoğu henüz kurulmamıştı. Ebu Hanife, Gazali, Tirmizî, Ebu Davut, İmam Buhari gibi İslam büyükleri, Rudeki, Mevlana gibi sanatçılar, ilahiyatçılar, felsefeciler Tacik'tir. Rahmon'un ifadesiyle Mevlana Tacikistan'ın güneyinde Vahş bölgesinde doğmuştur. Belh'e sonradan gitmiştir. Rudeki, Ebul Kasım Firdevsi'nin Şehnamesi, Mevlana'nın Mesnevi-yi Manevisi vd. eserler seçkin Tacik ulusunun adeta pasaportlarıdır.⁵¹ Samanilerin 'kalpgâh'ı Buhara ve Semerkand aynı zamanda uygarlıkların merkezidir.⁵² Bu düşüncenin yapılan görüşmelerde halk tarafından kısmen de olsa benimsendiği anlaşılıyor. Örneğin Tacik halk etimolojisine göre Rusçadan kopyalanan *meditsina* 'tıp' sözcüğü dahi aslında Tacikçedir. *Meditsina*, halk etimolojisi ile *Meded-i Sina*'dan (harfîyen: İbn Sina'nın Yardımı) getirilir ve sıradan bir yurttaş bu etimolojinin yanlış olabileceğini kabul etmez.

⁵¹ bk. http://www.prezident.tj/eng/news_070907.htm

⁵² Bu kentlerin İnan-Tacik kültüründe taşıdığı önemi göstermesi bakımından Hafız-ı Şirazi'nin ünlü *Eger an Tork-e Şirazi be-dest ared dil-e ma ara/ Be xal-e Henduyeş baxşem Samarqand o Bukhara* 'Eğer o Şirazlı Türk güzel bizim gönlümüzü alırsa/ Hindu benine Semerkand ve Buhara'yı bağışlarım.' beyiti önemlidir.

Samanileri Yıkan Karahanlıların Yarattığı Travma: Türk tarihinde Karahanlılarla kıyaslanabilecek, Arap olmayan ilk büyük Müslüman devlet, klasik Fars dili ve edebiyatının ‘ikliminde neşet ettiği’ Samani Devleti’ne (Tac. *Davlati Somoniyon*) özel bir önem verildiği, bu devletin ve Tacik tarihinin altın döneminin maddi ve manevi mirasının modern Tacik ulusçuluğunu besleyen ana unsurlardan biri olarak kullanıldığı dikkati çekiyor. Perslerin veya Türklerin vesayetindeki tarihî Soğd krallıklarının yerine Samanilerin idolleştirilmesinin daha pragmatik olduğu yukarıda belirtilmişti.

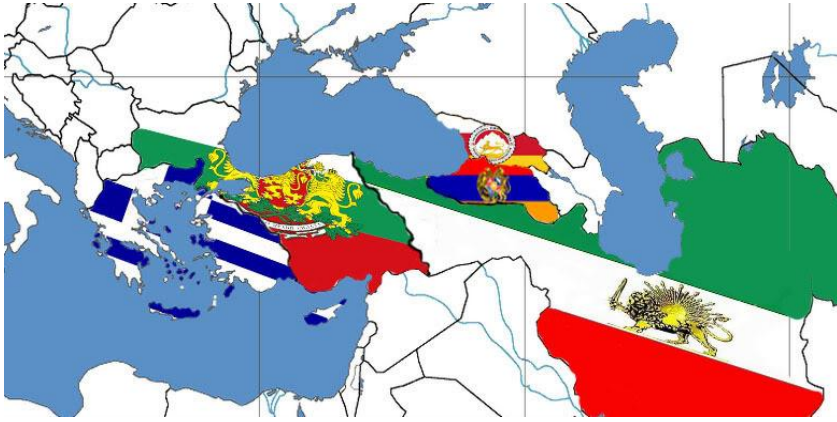
Sadriiddin Ayni: Modern Tacik edebiyatının kurucularından

Orta Asya'nın ilk büyük Müslüman İran devleti olan Samaniler, ilk Müslüman Türk devleti Karahanlılar tarafından kuzeyden ve güneyden yapılan baskılarla yıkılmış ve Tacikistan'ın resmen bağımsızlığını elde ettiği döneme değin Orta Asya'da önemli herhangi bir İran dilli devlet kurulmamıştır. Tarih derinliklerindeki bu olay, gerçekte bugüne yansıyan bir Türk karşıtı öge olarak ve ister istemez Tacikistan'ın gündemindedir. Samanilerin Türkler tarafından yıkılması, bugünü dahi etkileyen Tacik-

Türk ilişkilerinde tarihsel bir travma nedenidir. Okul kitaplarına göre Samaniler, iç sorunların ve yönetim zafiyetlerinin yanı sıra orduda görevli Türk komutanların ‘ihanet’leri yüzünden yıkılmıştır. Yüzyıllardır diğer bölge ülkeleri gibi kabilecilikten veya bölgecilikten bunalan kitleleri Tacik üst kimliği altında toplamak üzere ihtiyaç duyulan tarihsel karşıt, tam burada ortaya çıkmış olmaktadır.

Simge Kişilikler, Mottolar, Sloganlar: Ulus inşa projesinin, kimliği ve ulusal birliği sağlama projesinin bir parçası olmak üzere, Tacik dili ve kültürüne, bilim ve siyasetine katkı yaptığı düşünülen şahısların adlarının *Tursunzade, Ayni* vb. şehirlere verildiği, bu şahısların posterlerinin ve kısa biyografilerinin şehirlerin muhtelif mekânlarına duyuru tahtalarına asıldığı görülüyor. Mağazaların tabelalarında Latin harfleriyle yazılan yabancı marka veya mağaza adının hemen yanına bu adların Kiril alfabesiyle yani Tacikçe okunuşunun da yazılmasının yasal zorunluluk olduğu kaydedilmektedir.

Başkent Duşanbe'nin yanı sıra, taşradaki kamu binalarında hatta evlerin ve mağazaların duvarlarında, taklarda millî birliğe, yurt sevgisine, millî bilince atf yapan çoğu devlet başkanının kaleminden çıkan sloganlar asılıdır. Bunların kişi başına düşen gayrisafi millî hâsıla itibarıyla dünya ülkeleri arasında alt sıralarda yer alan Tacikistan halkı üzerinde ne kadar bir etkiye sahip olduğunu ölçme imkânı yoktur.

Türkiye'yi hedef alan Pan-İranist propaganda görseli

Ultra Ulusalçılar: Tacikistan, İran, Afganistan hatta Türkiye'de, genellikle İslam karşıtı, Zerdüşt inancını kutsayan, İran dilli halkların 'uygar' Avrupalı Ari halklarla akraba olduğu tezini işleyen Pan-İranist hatta Pan-Aryanist bir siyasal ideolojiden söz edilebilir.⁵³ Türk mitolojisindeki *Ergenekon* gibi, yeri tam olarak bilinmeyen Aryanların kayıp ülkesi *Airyānəŋ Vaējah*'a (krş. *İran-şehir*, İng. *Ērān-shahr*) telmihen Avesta'da yer alan *Tacyan* sözcüğünün *Tacik* ile ilgili olduğunu ileri süren Tacik ultra ulusalcılar, kendilerini antik Aryanların 'saf', 'bozulmamış' temsilcileri olarak görmektedir. Literatüre *Büyük İran* (Far. İran-e Bozorg, İng. Greater İran) olarak geçen 'muhayyel' İran'ın sınırları basit tanımıyla Hahameniş İmparatorluğu'nun en geniş sınırlarıdır. Bugünkü Tacikistan, 'muhayyel' Büyük İran'ın kuzeydoğusunda yer alır. İrani dillerin konuşulduğu coğrafyalarda Büyük İran ideali peşinde koşanların Afgan, Tacik veya İran yurttaşı olmaları birbirini dışlayan ya da kendilerini merkeze alan söylemler geliştirmeleri de doğaldır. Kulobluların ve Kulobi etno-gruba dayalı mevcut Tacik bürokrasisinin, gerçek Aryanların temsilcisi olduklarına ve kökenlerinin Baktirya'ya uzandığına ilişkin tarih tezleri mevcut yönetime tarihsel bir meşruiyet atfetmeye yöneliktir.⁵⁴

⁵³Bölgücü terör örgütü'nün Kandil'deki elebaşlarından birinin 2011 sonbaharında Kürtlerin aslında Zerdüşt olduğuna ilişkin medyaya yansıyan düşünceleri bu anlayışa bir örnektir. Türkiye'de de Kürt ulusçuluğunun gelişmesine paralel şekilde Aryanizm belirli çevrelerde taraftar bulmaya başlamıştır. Bu Aryancı ideolojinin tıpkı Tacik ya da Farsça ultra ulusalcılar gibi, kendisine en büyük tarihsel rakip olarak Türkleri alacağı açıktır.

⁵⁴ Afganistan'ın kuzeyi tarihî Baktirya olarak bilinen coğrafyadır. Bugün Afganistan'ın kuzeyinde Yunanca yazılı eserler bulunması birçok kişi için şaşırtıcıdır. Antik

Bu ideoloji sempatanlarının toplum içinde sıra dışı ideolojik gruplar olduğu kuşkusuzdur; ancak Tacikistan, İran ve Afganistan'da yalnızca Fars unsuruna dayanan birleşik bir devlet kurmak isteyen ultra ulusalcıların belirli bir tabanı vardır.

Ultra ulusalcıların, Aryan kültürünü tahrip ettiği ve Aryan topraklarını istila ettiğini düşündükleri Türklere karşı bakışları esas olarak olumsuzdur. Bu gruplara göre, Türkler ve Moğollar, Aryan dili ve kültürünün düşmanı, dışarıdan bölgeye gelmiş barbarlardır.⁵⁵

Ultra Ulusalcılar ve Pantürkizm Tehlikesi: Türkçe konuşan bir coğrafya ile çevrili olan Tacikistan'da, Türkiye'ye veya diğer Türk dilli cumhuriyetlere karşı Pan-Türkist temelli bir yayılmacı siyaset yürütüldüğü endişesi bulunduğu ve böyle bir tehdide karşı en azından bir çekingenlikten söz edilebilir. Enver Paşa'nın bugünkü Tacikistan sınırları içinde şehit edilmiş olmasını, kimi Tacik aydınları Pan-Türkist tehlikeye bir karine olarak değerlendirmektedir. Sovyet döneminden tevarüs eden Basmacı hareketine karşı olumsuz tutum ve Pan-Türkizm korkusu Enver Paşa'nın iki ülkeyi birleştiren bir kültürel öge olmasını engellemektedir.⁵⁶

Tacikistan'ın Sovyetlerin kuruluş döneminde önce Özbekistan'a entegre edilmesini, ardından Sovyet cumhuriyeti hâline gelirken topraklarının ve nüfusunun önemli bir kısmının Özbekistan'da kalmış olmasını, Pan-Türkist uygulamalar olarak gören çevreler bulunmaktadır.

Baktirya Eski Perslerin yıkılmasının (MÖ 330) ardından Makedonyalı İskender'in eline geçmiş, bölge iki yüzyıl Yunanlıların egemenliği altında kalmıştır.

⁵⁵ Wikipedia'nın 'Tacik People' başlıklı maddesinde Orta Çağlardaki Tacik edebiyatından ve *Tacik* sözcüğünden söz ederken ünlü şair Sa'di'den Türkçe çevirisi 'Padişaha desinler ki senin Türk'ün Tacik kanı döktü.' mısrası verilmektedir. Böylelikle, uluslararası ağdaki bu sanal ansiklopediden Türklerin tarihte Tacik kanı döktüğüne ilişkin söylemler bütün dünyaya yayılmış olmaktadır.

⁵⁶ Bilindiği gibi Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Sevr Antlaşması ile teslim olmasının ardından yurt dışına kaçmış, Türkistan'da Bolşeviklere karşı savaşırken bugünkü Tacikistan'ın güneyinde, Afganistan sınırı yakınlarındaki *Kulob* bölgesinde, *Balcuvan* kenti yakınlarında Kızıl Ordu tarafından tuzağa düşürülerek 1922 yılında şehit edilmişti. Enver Paşa'nın mezarı 1992'de dönemin cumhurbaşkanının girişimiyle Türkiye'ye nakledilmiştir.

Enver Paşa ile birlikte Ruslara karşı savaşırken ölen, aynı bölgedeki *Namozgoh* köyüne defnedilen Tacik kökenli 'anti-Bolşevik savaşçı' Davlatmand Bey'in yeni dönemde Tacik gençliğine model Tacik ulusal kahramanı olarak kabul edilmesi girişimleri 'Turancı' Enver Paşa ile yakın bağlantıları nedeniyle bazı çevreler tarafından eleştirilmektedir. bk. http://www.rferl.org/content/tajiks_debate_status_legendary_antibolshevik_fighter/224_7721.html

Tarihî Fars mirasından kalan Türk karşıtlığı, Tacik etnik kimliğinin oluşturulması sürecinde artmış, Sovyet döneminde negatif bir algılamaya dönüşmüştür. Sürecin aynen devam etmesi durumunda, Türkiye ile ilişkilerin, Türkiye'ye bakışın bugünkü kadar 'ılımlı' olamayacağı ileri sürülmektedir. İki ülke arasındaki sınırlı da olsa ekonomik ve kültürel ilişkiler, özellikle sivil toplum ve eğitim kuruluşlarının etkinlikleri negatif algılama sürecini tersine çevirmeye başlamıştır.

Bir şekilde Taciklerle irtibatı bulunan Türk yurttaşlarının iyi niyetli de olsa, duygusallıkları Pan-Türkizme 'karine' olarak değerlendirilmektedir. Benzer biçimde, İrani Taciklerin Türk Kazaklar, Kırgızlar vd. Türk halkları gibi Türk, Tacikistan da bir Türk Cumhuriyeti olduğuna ilişkin yanlış bilgiler ve söylemler, bu konuda duyarlılığı bulunan Taciklerde olumsuz etki yaratabilmektedir. Alanda yapılan görüşmelerde Türkiye Türkçesi öğretimini dahi Pantürkizm tehlikesine bir kanıt olarak gösterenlerin bulunduğu kaydedilmiştir.

Laiklik, İslam ve Zerdüş'tün Ateşi⁵⁷

Zerdüş

Dinler: İran dilleri konuşurlarının büyük bir bölümü Müslüman'dır. İranlılar ve Afganistan Hazaraları genellikle Şîî; Tacikler, Kürtler, Beluçlar, Peştunlar büyük ölçüde Sünnî'dir. Musevî, Bahaî, Ortodoks Hristiyan, Zerdüş't vd. başka dinlere mensup İran dilli topluluklar da vardır. İran dilli coğrafya, İslam öncesi dönemlerde Zerdüştlük, Mitraizm, Mezdekizm, Budizm gibi farklı inançların önemli merkezlerinden biriydi. Bu dinlerin mümini topluluklardan kalan çok sayıda arkeolojik eser, inanç sistemleriyle ilgili belgeler günümüze ulaşmıştır. Şaman inancının Türk halk kültüründe izler bırakmasına benzer biçimde, Tacik kültüründe ve inancında İslam öncesi Zerdüştlük'ün 'gerçek, barış ve ışık' ilkelerinin izleri bulunabileceği Emomali Rahmon vd. devlet yöneticileri tarafından da dile getirilmektedir.⁵⁸ Tacikistan Kültür Bakanlığının 2003 yılında Avesta Dünya Konferansı bildirimlerini yayımladığını,

⁵⁷ Birleşik Devletler Komisyonunun Uluslararası Dinî Özgürlük Yıllık Raporu Mayıs 2011-Tajikistan başlıklı belge için bk. <http://www.osce.org/odihr/82950>

⁵⁸ Şah dönemi İran'ın yarı resmî ideolojisine göre başlangıçta pagan olan Aryanlar üç bin yıl önce Zerdüş't adlı bir 'peygamber' tarafından Zerdüştlük olarak adlandırılan yeni inanca davet edilmişti. Tek tanrılı olan bu dinde Tanrı'nın adı Ahura Mazda idi. Ahura Mazda, yeryüzündeki her şeyin yaratıcısı idi. Zerdüştlük dinin esasları sonradan Avestan adlı İrani bir dilde yazılmış ve Avesta adlı kutsal kitapta toplanmıştı. Zerdüş't öğretisi İyi Düşünceler, İyi Sözcükler ve İyi Niyetler olmak üzere üç ana ilke üzerine kurulmuştu. bk. Tallberg, 1967.

simgesel de olsa Zerdüşt kültürünün araştırılması faaliyetlerine destek verildiğini ifade etmek gerekiyor. Tarihî Zerdüştlük inancının kimi 'ultra' ulusalcı çevreler tarafından ideolojik bir argüman olarak kullanıldığı da dikkati çekmektedir.

Tacikistan halkının % 90'dan fazlası Sünni-Hanefî'dir. Ülkede beş vakit açık olan 3,347 caminin yanı sıra 327 cuma camii bulunmaktadır. Ülkenin Tacik çatısı altında toplanan halkı Pamiriler ise 12 İmam ve Şii İsmaili inancına mensuptur. Sünni denizinin ortasında, 'ulaşılmaz coğrafya'larda yaşayan Şii Pamirilerin genel nüfusa oranı % 3 civarındadır. Pamirilerin dinî ritüeller bakımından Sünni çoğunluktan farklı olduğu, bu farklılığın muhafazakâr Sünni çoğunluk tarafından kuşkuyla karşılandığı kaydedilmektedir. Pamiriler ibadetlerini *camatxona/cama'atxona*'larda yapmaktadırlar. Bu nedenle olsa gerek, Sünni muhafazakâr kesimlerce ibadetlerde ve ibadet mahallerinde 'Ehli Sünnet ve'l-cemaat' vurgusu yapılmaktadır. Pamirilerin de benzer bir yaklaşıma sahip oldukları öngörülebilir. Ancak ülkenin laik rejimi bu farklılıkların üstünü örtmektedir.

İran'ın Şia Pamiriler ve Şia 'misyoner'ler aracılığıyla Tacikistan'da nüfuz alanı yaratmaya çalıştığı dile getirilmektedir. Kimi çevreler, İran'la aynı ortak tarihî kültürü paylaşan Tacikistan'da Sünni mezhebinden Şia mezhebine geçenlerin arttığı, bu oranın yüzde otuzların üstüne çıktığını iddia etmektedir.⁵⁹

Halkın İslam'a bağlılığı, yetmiş yıldan fazla süren ateist propaganda, baskı ve yasaklamalara karşın yok edilememiş, Sovyet döneminde üst düzey görevlerde bulunan Tacikler dahi İslam dinine bağlılıklarını sürdürdüklerini ifade etmişlerdir. 2011 yılı içinde Tacikistan'a hac için tahsis edilen 5,500 kişilik kotanın⁶⁰ talebi karşılamaktan çok uzak oluşu, dinin rolüne işaret etmektedir.

Ülkede çoğunluğu Rus olmak üzere, 150 bin Hristiyan ve 74 kayıtlı gayrimüslim dinî organizasyon bulunmaktadır. Hristiyanların önemli bölümü Ortodoks'tur, ayrıca Baptist, Katolik, Luteryan vd. mezhep mensupları vardır. Yehova Şahitleri inancı Tacikistan'da yasaktır.⁶¹

Dinî Yaşamın Kontrol Altında Tutulması: İbadethaneler ve dinî örgütlere yönelik sınırlamalar ve aralıklarla yapılan kayıt güncellemeleri, ibadethanelerin açılması maksadıyla tahsis edilen kotalar vb. uygulamaların tamamı, her türlü dinî etkinliği devlet kontrolü altında tutmayı amaçlamaktadır.

⁵⁹ <http://www.abna.ir/data.asp?lang=3&Id=218237>

⁶⁰ <http://tojikon.org>

⁶¹ Tacikistan'da Temmuz-Aralık 2010 dönemine esas, dinî özgürlüklerle ilgili ABD Demokrasi, İnsan Hakları ve İş Bürosu tarafından 13 Eylül 2011 tarihinde yayımlanan 'Uluslararası Dinî Özgürlükler Raporu' Tacikistan bölümü için bk. http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2010_5/168253.htm

Dinî hayatın devlet tarafından sıkı biçimde kontrol altında tutulmaya, düzenlenmeye çalışılması bakımından Tacikistan'ın, İslam Kerimov rehberliğindeki Özbekistan ile benzer politikaları uyguladığı dikkati çekiyor. Mevcut rejimin tehdit algılamasında radikal İslam ilk sıralarda yer almaktadır. Eski Sovyet cumhuriyetleri içinde siyasal yönetime talip İslami oluşumlar ilk kez Tacikistan'da görülmüştür. Halkının tamamına yakını Müslüman olan Tacikistan'da gelişen dinî yaşam, devlet tarafından bütünüyle kontrol altında tutulmaya çalışılırken, militan İslamcı olduğundan kuşku edilenlere yönelik tutuklamalar ve kötü muameleler, 'ruhsatsız' medrese, cami ve mescitlerin kapatılması, okullarda başörtüsünün yasaklanması,⁶² camiye, kiliseye, dinî okullara ve hacca gitme yaşının on sekize çıkarılması vb. uygulamalar görülmektedir. Devlet Başkanı Rahmon tarafından imzalanan 'Ebeveyn Sorumluluğu Yasası' ile bu uygulamalara yasal bir statü kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ülkede sayıları son derece azalan Ruslardan başka yerli Hristiyan bulunmadığından, yasa esas olarak Müslümanlara yönelik olarak uygulanmaktadır.

Rahmon'un zaman zaman gündeme gelen ılımlı söylemleri ve girişimlerine karşı başörtüsüne karşı kadınları uyarması, yurt dışındaki, özellikle, İran, Suudi Arabistan, Mısır ve Pakistan'da İslami okullarda öğrenim gören öğrencileri aşırı dincilerin tuzağına düşebilecekleri savıyla geri çağırması, ailelere konuyla ilgili uyarılarda bulunması vb. uygulamaların dinî duyarlılığı yüksek Tacikler tarafından kuşkuyla karşılandığı açıktır. Emomali Rahmon bu uygulamayı Ağustos 2011'de yaptığı konuşmada "Onların çoğunluğu beş, on yıl içinde ekstremistlere, teröristlere dönüşecekler, geri döndükten sonra da ulus ve yönetim için sorun olacaklar" sözleri ile savunmuştur.⁶³ 'Tacikistan'da, nüfusunun tamamına yakını Müslüman olmasına karşın, ateistlerin ve eski komünistlerin olumsuz tepkisi nedeniyle, Batı ülkelerindekine benzer şekilde, minarelerden hoparlörlerle ezan okumanın yasaklanması, dinî yayınların sansüre ve sınırlamaya tâbi tutulması, Müslüman ülke vatandaşları için şaşırtıcı olabilir.

⁶² Türkiye'de uzun yıllardır tartışma konusu olan başörtüsü/türban sorununun benzeri Tacikistan'da da yaşanmaktadır. Resmî makamlar, laik eğitim sistemine aykırı olduğu gerekçesiyle okullarda ve üniversitelerde türban takılmasını yasaklamıştır; buna karşılık, geleneksel kültürün bir parçası sayılan saçları kapatan, ancak boynu açık bırakan başörtüsüne izin verilmektedir. Benzer şekilde, resmî kurumlar, hac dışındaki hiçbir başvuruda başörtülü/türbanlı fotoğraf kabul etmemektedir. Başörtüsü/türban giyenler iş bulmakta zorluk çekmekte, ayrımcılığa maruz kalmaktadır. bk. ABD'nin konuyla ilgili 13 Ekim 2011 tarihli raporu.

⁶³ *Tajik envoy refutes int'l criticism of country's state of religious.* Tajikistan Neswire. March 08, 2011. <http://www.universalnewswires/centralasia/Tajikistan/viewstory>

Zaman zaman dünya basın yayın organlarında ülkede dindarlara karşı yoğun bir baskı olduğu hatta sakallıların yabancı bile olsa sokaklarda polis tarafından alındığı haberlerine, ibadet yerlerinde dahi 4-5 kişinin yan yana gelmesinin tehlikeli olabileceğine ilişkin söylemlere karşı, durumun ülke dışından yüzeysel biçimde görüldüğü, gazetelerde yazıldığı ölçüde vahim olmadığı ifade

*Umre Hacці İlanı:
Haziran/ Temmuz 2011, Duşanbe*

edilebilir. Yönetimin, İslam dinine karşı mesafeli durduğu, mevcut durumu kontrol altında tutmaya çalıştığı ve dinler arasında bir denge politikası izlemeye çalıştığı açıktır. Ancak bu dışarıdan bakışın gerçek durumu tam olarak yansıtmayabileceğini ABD'nin Tacikistan'daki dinî faaliyetlerle ilgili raporu ortaya koymaktadır. 13 Eylül 2011'de yayımlanan rapora göre (s. 8) gerçekten 2010 yılının Aralık ayında polisin Duşanbe'de düzinelerce sakallı şahsı tutukladığı ve bu şahısları sakallarını tıraş etmeye zorladığı rapor edilmektedir. Ancak resmî çevreler AGİT vd. uluslararası kuruluşların uyarılarına, dinî pratiklere saygı gösterdiklerini, dinî bir aradalığa ve dinî uyum iklimine büyük önem verdikleri savıyla karşı çıkmaktadırlar.

Bir yandan yasaklamalar, sınırlamalarla 'fundamentalizm' riski azaltılmaya çalışılırken, bir yandan da Tacikistan'ın bağımsızlığının on yedinci yıl dönümünün, aynı zamanda İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin 1310. doğum yıl dönümü olan 2009'un resmen *İmam-ı Azam yılı* ilan edilmesi gibi, ilk bakışta çelişkili uygulamalar görülmektedir. Bu tür uygulamaların, mevcut İslami potansiyeli kontrol altında bulundurmaya yönelik olduğu düşünülebilir. Gerçi, Rahmon, Tacik kültürünü İslamiyet'ten ayrı düşünmenin hata olacağını ifade etmiştir. Bu söylem, İslam gerçeğinin dile getirilmesini vurgulamaya yönelik olabilir.

Tacik rejiminin laik niteliğine karşı 150 bin kişinin aynı anda ibadet edebileceği Orta Asya'nın ve dünyanın en büyük camilerinden biri; müze, kütüphane, konferans salonları vb. kapsayan bir külliye olarak Katar'ın ekonomik yardımıyla inşa edilmektedir. Başkent nüfusunun yüzde yirmisini içine alabilecek bu caminin inşa amaçlarından birinin, halkın kontrolsüz küçük mescitlerde toplanmasını önlemek olduğu ifade edilmektedir. İlgili çekici bir nokta da Şia camilerinin halk arasında İran camii; buna karşılık Sünni camilerin Tacik, Türk ya da Suudi camileri olarak nitelendirilmesidir.

Din ve Toplumsal Yaşam: Yazarın Tacikistan'da bulunduğu sürede, dinî havayı daha yakından gözlemlemek maksadıyla, Duşanbe'nin merkezinde yer alan Mevlana Yakub Çark Camii ziyaret edilmiş, cami ve çevresindeki ortamın

Türkiye'den ve diğer Müslüman ülkelerden farklı olmadığı görülmüştür. Genellikle gençlerden ve yaşlılardan oluşan kalabalık cemaat arasında, sayısı az da olsa üniformalı devlet görevlileri bulunduğu, caminin avlusunda Ankara Hacıbayram Camii civarındaki kitapçıları andıran kitapçılarda ve açık tezgâhlarda genellikle Sünni-Hanefî itikadını yansıtan klasik dinî eserlerin satıldığı gözlenmiştir. Merkezî camiye yüz metre mesafede Tacikistan İmam-ı Azam Ebu Hanife İlahiyat Üniversitesi yer alırken caminin dışında, cadde üstünde herhangi bir olumsuzluğa karşı konuşlanmış iki kişilik bir polis devriyesi dikkati çekmiştir.

Taciklerle yapılan söyleşilerde, halkın Afganistan örneği nedeniyle dinin radikalleştirilmesini istemediği izlenimi edinilmekle birlikte, İslamiyet'e karşı derinden saygılı olduğu gözlenmiştir. Görüşülen kişiler, Tacikistan halkının dinî duyarlılığın yüksek olduğunu, örneğin Ramazan ayında Duşanbe'nin önemli bir kısmının sıcak havalara karşın oruç tuttuğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, kandil kutlamasının ve mevlit uygulamalarının yaygın olmaması vb. hususlar, Sünni-Hanefî itikadı benimseyen Türk ve Tacik halkları arasındaki küçük itikat farklılıklarının bulunduğunu göstermektedir.

Tacikistan'da belirli çevrelerde hibrit bir İslam'ın yaşandığına ilişkin gözlemler de vardır. Örneğin şehirlerarası bir yolculuğa çıkılırken, yazar tarafından araçtaki gençlerin içlerinden kısa bir dua okuduktan sonra elleriyle yüzlerini sıvazladıkları gözlenmiştir. Aynı yolun dönüşünde, babasıyla birlikte yine aynı araçta bulunan tıp fakültesi öğrencisi bir başka gencin de aynı ritüeli uyguladığı dikkati çekmiş; ancak, ilk molanın bitiminde araca döndüğünde yoğun şekilde alkol aldığı fark edilmiştir. Tacik toplumunun görece muhafazakârlığına karşın, ağaç dekoru altında kutlanan yılbaşından günlük yaşamdaki diğer Batılı ritüellere dek Sovyet-Rus kültürünün önemli etkilerinin bulunduğu açıktır.

İşsizliğin, yoksulluğun en büyük sorun olduğu ülkede dinin daha da güçlü biçimde yaşandığı da bir gerçektir. Özellikle kuzeyde Raşt, Hucand ve İsfara bölgelerinde yerel İslam oldukça güçlüdür. Başörtülü hatta peçeli kadınların sayısının, cami cemaatinin arttığı ifade edilmektedir. Alkollü içki satılmayan yerleşim bölgeleri vardır. Zaman zaman militan İslamcı oldukları ileri sürülenlere yönelik tutuklamaların ve ölümle sonuçlanan operasyonların yapıldığı bu bölgeler Tacikistan'ın yumuşak karnını teşkil etmektedir.

Misyonerler: Uluslararası kuruluşlar; Tacikistan anayasasında dinî özgürlüklerin koruma altına alındığını, ancak diğer yasaların ve uygulanan politikaların anayasanın ruhuna aykırı olduğunu, yönetimin ise bu anayasal hakkın kullanımı hususunda gerekli önlemleri almadığını ileri sürmektedirler. Bununla birlikte, ülkede, özellikle Hristiyan misyonerlerin faaliyetleri yoğunudur. Dünyada karşı konulamaz değerler manzumesinin bir parçası olarak gündemde tutulan din özgürlüğü, her dinin misyonerlerine fırsat yaratmaktadır.

Misyonerler, Tacikistan dâhil olmak üzere kelimenin tam anlamıyla bütün yeryüzünde dil öğretiminden, kaybolmakta olan dil ve kültürlerin araştırılmasından, turizme değin her alanda her türlü argümandan yararlanarak sistemli ve organize biçimde faaliyet göstermektedirler. Zaman zaman, araştırmacıların dahi nüfuz edemediği bölgeler ve toplumlarla ilgili her türlü bilgiyi misyoner örgütlerinden sağlamak mümkündür. Tacikistan, bu tür faaliyetleri izlemesine karşın yükselen özgürlük taleplerine engel olan çağdaş bir devlet olmama adına ve uluslararası dengeler bakımından her zaman doğrudan müdahalede bulunmaktan 'imtina' etmektedir.⁶⁴

Modern Tacikistan'ın Simgesi Duşanbe: 'Moy Lyubimiy Gorod'

*Rudeki Parkı ve Heykeli, Duşanbe
Haziran/Temmuz 2011*

Tacikistan'daki Rus nüfusun en yoğun olduğu, Sovyet döneminin *Stalinobod*'u bugünün Duşanbesi, Rus Sovyet mimarisinin simgesi olan geniş ve ferah bulvarları, az katlı binaları ve nispeten yeşil dokusuyla gelişmiş bir ülke görünümü arz ediyor. Ancak ilk plandaki bu nispeten etkileyici görünümün arka planında yoksulluğun izleri de kendisini gösteriyor.

Adını, bir zamanlar salı günleri (Türkçe söyleyişle *Düşenbe dü* 'iki' + *şenbe* 'gün') kurulan pazardan alan Duşanbe, Hisor Vadisi'ne konuşlu, Varzob ve Kofarnigon nehirlerinin kıyısında denizden yüksekliği 850 m, dağlarla çevrili yaklaşık bir milyon nüfuslu bir kenttir.

*Somoni Heykeli, Duşanbe
Haziran/Temmuz 2011*

⁶⁴ Yasal ve açık olarak faaliyetlerini sürdüren misyoner çalışmalarına *Joshua Project* örnek olarak gösterilebilir. Bu projenin amacı Hristiyanlık inancının en az ulaştığı yeryüzündeki bütün topluluklara, coğrafyaları neresi olursa olsun, nüfusları ne kadar olursa olsun ulaşmak ve İsa'nın mesajını tebliğ etmektir.

bk. <http://www.joshuaproject.net/joshua-project.php>

Kültürel, antropolojik, dilbilimsel çalışmalarda ve projelerde bu türden destekleyici gruplar ve STÖ ile çalışılabilir.

Arada çok katlı, ama geleneksel mimariye atıf yapan tek tük binaların da yükselmeye başladığı dikkati çekiyor.⁶⁵

Duşanbe'nin Ruslardan tevarüs eden mimarisine Tacik kimliğini ve kültürünün izlerini taşıyan diğer eserlerin eklendiği görülüyor. İsmoili Somoni anıtı, buluşma noktası Bağ-i Merkezi (adını Fars dili ve edebiyatının büyük ismi Rudeki 'den alan Rudeki Parkı ve bu parktaki Rudeki heykeli) ile çok sıkı korunan başkanlık sarayı ilk dikkati çeken yapılarıdır.

Modern Duşanbe'nin en merkezi bölgesinde, Meclis binasının hemen karşısında Lenin heykeli yerine inşa edilen devasa, altın kaplamalı Somoni Anıtı'nda iki aslan tarafından korunan platformun üstündeki Şah Somoni sağ ayağını öne atmış ve sağ elinde meşaleyi tutarken tasvir edilmiştir. Arkadaki takım üstünde kilolarca altınla tezeyn edilen taç, *Tacikistan* sözcüğünde yer alan *tac* ibaresine atıf yapmaktadır. Anıt, Tacik rejiminin, tarihî Tacik kimliğini ve varlığını dayandırdığı temellere ilişkin mesajları vermektedir.

Rudeki'nin adının şehrin en büyük bulvarlarından birine de verildiği görülüyor. Somoni heykeli ve Rudeki Parkı, Duşanbe'nin yerli yabancı resmî ve gayiresmî ziyaretçilerinin ziyaretgâhları hâline gelmiştir. Şehrin semtleri de adını, İran-İslam (Tacik-İslam) bilim ve edebiyat tarihinin önemli simalarından *Ebu Ali İbni Sino*, *İsmaili Somoni*, *Firdevsi*, *Şohmansur*'dan alıyor.

*Slogan ve Trolleybüs, Duşanbe
Haziran/Temmuz 2011*

Duşanbe, yasalarla güvence altına alınan bazı ayrıcalıklara sahip bir kent olmasına karşın yazın su kesintileri, kışın elektrik kesintileri, Başkanlık sarayının ve diplomatik temsilciliklerin bulunduğu semtler dışında, yaşam kalitesini, hatta yerli ve yabancı girişimcilerin yatırım faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Özbekistan ile elektrik alışverişinin siyasal sorunlar nedeniyle zaman zaman kesilmesi, Tacikistan'ı

toplumsal huzursuzluklarla karşı karşıya bırakabilecek derecede sorunlara yol açma potansiyeline sahiptir. Metro bulunmayan şehirde ulaşım esas olarak taksi ve trolleybüslerle sağlanmaktadır. Taksilerde taksimetre bulunmamakta, ulaşım ücreti pazarlıkla belirlenmektedir. Kentte son model otomobiller ve arazi araçları sıklıkla görülmektedir.

⁶⁵ Alan çalışması sürecinde görüşülen Tacikistanlılar, Duşanbe'de çok katlı yapılara karşı bir ilgi bulunduğunu kaydetmişlerdi. Sayısı az da olsa, kent merkezinde yüksek binaların inşasına başlandığı da dikkati çekiyordu.

Yeni dikilen dünyanın en uzun bayrak direği ülkenin bağımsızlıktan sonra kaydettiği gelişme ve ilerlemeleri simgelemektedir.

Başkentlerin, her zaman ülkenin ruhunu bütünüyle yansıtmadığı anlaşılıyor. Ülkenin kuzeybatı köşesindeki, merkezden nispeten uzak bölgelerindeki durumu yerinde gözlemlemek ve Orta Asya Geç Antik Dönemin en büyük uygarlıklarından birine, Soğdlara ev sahipliği yapan, Büyük İpek Yolu'nun rotasında yer alan Pancakent'teki

antik sit alanlarını ziyaret etmek üzere kuzeybatıya uzun ve yorucu bir seyahatin ardından başkente dönüldüğünde, araştırma ekibinin izlenimleri ve duyguları çok farklıydı. Zamanın adeta durduğu, geleneksel yaşam tarzının hüküm sürdüğü bölgelerden başkente ulaşıldığında, yüzyıllar arasında gidip gelinmişçesine farklılıklar gözlenmişti.

Duşanbe'de geleneksel nitelikleri ağır basan ticaret ve alışveriş ortamı ile modern yaşamın getirdiği alışveriş ve tüketim kültürünün, gelenekselliğin derecesi farklı olmakla birlikte Türkiye'den pek de farklı olmadığı dikkati çekiyor.

Kaynakça

- Akiner, S. (2004). Prospects for Civil Society in Tajikistan. *Civil Society in the Muslim World: Contemporary Perspectives*, (A. Sajoo, Ed.). New York: Tauris Co Ltd.
- Andrew, J. (Eds.) and Ann-Louise (2011). *Country Report Tacikistan*. London: Economic Intelligent Unit (www.eiu.com).
- Atkin, M. (1997). Thwarted Democratization in Tajikistan. *Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and the Cuacacus*, Cambridge University Press.
- Barfield, T. J. (2010). *Afghanistan a Cultural and Political History*. Princeton: Princeton University Press.
- Bergne, P. (2007). *The Birth of Tajikistan National Identity and the Orgins of the Republic*. London New York: I. B. Tauris.
- Comitee Youth, Sports and Tourism Affairs Under the Government of the Republic of Tajikistan. (2010). *Tourist Map of Tajikistan (Scale 1:850 000)*. Dushanbe: SUE Map Factory.
- Curtis, G. E. (Ed.). (1996). *Tajikistan: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress. (<http://countrystudies.us/tajikistan>).
- Demir, N. (2011). Türk Dünyasının Ortak Kaynağı: Yazıcıoğlu Ali'nin Selçuknâmesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 58, 49-68.
- Eker, S. (2009). Divanü Lügâti't-Türk'te 'İranlı' Kavramı. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri 28-30 Mayıs 2008 Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 153-170.
- Gross, J.A. (Ed.). (1992). *Muslims in Central Asia: Expressions of Identity and Change*. Duke University Press.
- Jonson, L. (2006). *Tajikistan in the New Central Asia. Gepolitics, Great Power Rivalry and Radical Islam*. London New York: I. B. Tauris.
- Kolsto, P. (2005). *Nation-Building and Common Values in Russia*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Martino, L. D. (2004). *Tajikistan ar a Crossroad: The Politics of Decentralization Situation Report*. January Geneva, Bishkek: Premier Ltd. Print House.
- Menges, K. H. (1968). *The Turkic Languages and Peoples, An Introduction to Turkic Studies*. Ural-Altäische Bibliothek XV. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Mo'in, M. (1371). *Ferheng-e Farsi*. Tehran: Moessese'e Entesharat-e Emir-e Kebir.
- Peimani, H. (2009). *Conflict and Security in Central Asia and Caucasus*. Santa Barbara: ABC CLIO, 164-170.
- Rashid, A. (2001). *Taliban Militant Islam Oil and Fundamentalism in Central Asia*. New Haven London: Yale University Press.
- Tajstat. (2011). *Mintarahoi Cumhurii Tocikiston 2010*. Agentii Omori Nazdi Prezidenti Cumhurii Tocikiston.
- Tajstat. (2011). *Tocikiston Dar Rakamho*. Agentii Omori Nazdi Prezidenti Cumhurii Tacikiston.
- Tallberg, F. (1967). *From Cyprus to Pahlavi*. Shiraz: The Pahlavi University of Shiraz.

Tishkov, V. A. (1997). *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and After the Soviet Union the Mind Aflame*. Oslo: The International Peace Research Institute.

Uluslararası Ağ Kaynakları

<http://tdc.tj>

www.eiu.com

<http://khovar.tj>

<http://tojikon.org>

<http://tajikam.com>

<http://www.rfa.org>

<http://parlament.tj>

<http://www.avesta.tj>

<http://www.nahzat.tj>

<http://www.hifzitabiat.tj>

<http://countrystudies.us/tajikistan>

<http://www.osce.org/odihr/82950>

<http://www.unhcr.org/3d99d4654.html>

<http://news.tj> <http://vedabase.net/s/sthana>

http://www.prezident.tj/eng/news_070907.htm

<http://www.abna.ir/data.asp?lang=3&Id=218237>

<http://www.joshuaproject.net/joshua-project.php>

http://www.wordiq.com/definition/Pan-Slavic_colors

<http://www.nahzat.tj/home/hnit-dar-oinai-vao/1202-lr->

http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2010_5/168253.htm

<http://www.universalnewswires/centralasia/Tajikistan/viewstory>

<http://www.presscenter.tj/tj/PDF/zakonodatelstvo/sarkonun.pdf>

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html>

<http://www.rfa.org/english/news/uyghur/tajikistan-01242011150501.html>

<http://www.uyghurcongress.org/en/wp-content/uploads/GfbV-May-2010.pdf>

http://parlament.tj/index.php?option=com_content&task=view&id=9&Itemid=10

<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/search?page=search&docid=3ae6b8122c&query=tajik>

http://www.rferl.org/content/tajiks_debate_statusLegendary_antibolshevik_fighter/2247721.html

<http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR60/006/2011/en/ba66d679-2954-4e7c-a245-71e20f05465b/eur600062011en.pdf>